

□ ŞƏHRİYARŞ ÜNASLIQ

TORƏNQEN BARİNA TORAMIŞ TANUQ

(Qutadğu Biliq).

(Törədən varlığına törəmiş taniqdır).¹

Ustad Şəhriyarın istər orqinal dildə yazılmış əsərləri, istərsə də müxtəlif dillərə tərcümə olunmuş şe'rləri dünyanın bir çox ölkəsində yüksək tirajlarda dəfələrlə nəşr edilmişsədə, təəssüflə bu günə qədər onun həyatı və yaradıcılığı sahəsində ciddi surətdə mütaliə və tədqiqat aparılmamış və islam – şərq dünyasının böyük şairi lazımınca öyrənilməmişdir və şəhriyarşünaslıq arayışları və elmi tədqiqat başlanmamışdır. Beləliklə daxili və xarici alimlər tərəfindən tanınmayan Şəhriyar təbii olaraq cəmiyyətə və ədəbiyyat maraqlılarına da tanıtılmamışdır. Şəhriyarın keçmiş zamanlarda və keçmiş şairlərdə görünməmiş dərəcədə dünya şöhrəti qazanmasının, xüsusilə İran ictimaiyyətində misilsiz səviyyədə öz həyatında bunca məşhur olması və sevilməsinin yeganə səbəbi, Şəhriyarın yalnız və yalnız öz şe'rlərinin və yaratdığı şah əsərlərin xalq tərəfindən mənimsənilməsi və sevilməsi olmuşdur. Şəhriyar, özünün möcüzəyə bənzər dərəcədə sürətlə və vüsətlə məşhur olduğunu heç gücə, qələmə, iradəyə borclu deyildir. Onun həyatında və vəfatından sonra qurulmuş və keçirilmiş tədbirlər, təclillər, şe'r gecələri, yubiley və vəfatının il dönümü kimi müxtəlif mərasimlər əlbəttə onun məşhur olduğu, xalqların müxtəlif sinifləri tərəfindən sitayiş və pərəstiş edildiyi və sevildiyi üçün baş vermiş hadisələridir və aydındır ki, bu kimi sitayişkarənə tədbirlərin ustad Şəhriyarın daha çox tanınmasında və sevilməsində gözə gəlməyəcək dərəcədən ziyadə tə'siri olmamışdır. Şairin həyatının müxtəlif dövrlərini mütaliə etdiyimiz zaman, müəyyən məqtə'lərdə hətta onun əsərlərinin müntəşir olmasının və adının çəkilməsinin belə müəyyən təbəqələr vasitəsilə qadağanvari durdurulmasını görürük. Xüsusilə şairin gənc yaşlarında Şəhriyar adlı bir hadisə və fənomen, sükut fitnəsi ilə üz bəüz olmuş və o qədər böyük bir fəryad qulaqardı edilmişdir. Bir insan ömrünün ölçüsünə nisbət uzun bir müddət dövrü mətbuatın heç birində Şəhriyardan hər hansı bir

¹ hər əsər onu yaradanın varlığının şahididir.

ad və iz görünməmişdir. əbədi məcmuələrdə şe'r antologiyalarında və təzkirələrdə müəyyən çevrələrin Şəhriyarın adını və şe'rinə adlayıb keçmələri olmuşdur. Qısqanclıq üzündən ona qarşı şe'rlər və məqalələr yazılmış və yüksək tirajlarla dağıdılmışdır. Eybəcər beyinlər onun şe'rinə yersiz texniki eyiblər tutub illərcə o boş bəhanələri sallamışlar. "Heydər baba"nın heyrətləndirici dərəcədə yayılması və xalq tərəfindən mənimsənilməsi nəticəsində şahın və sistemin gözündən düşmüş, şahın tərəfindən xalq şairi seçilməsi təklifini rədd etməsi üçün bir daha unudulmağa məhkum edilmişdir. Əlbəttə ki, bir şair rəsmi və hətta qeyri-rəsmi və hizbi – ideoloji iradələrlə böyüdüldüyü zaman, həqiqi mə'nada böyük olan başqa bir şairdə kiçildilməlidir. İranda sol və sağ iradələrin tərəfindən şişirdirilən şairlər qarşısında Şəhriyar, bə'zən təkliyə və məzlumiyyətə mə'ruz qalan şairdir. Şəhriyarın unudulması və unutdurulması uğrunda qərarların əlbəttə öyrənilməyə dəyər səbəblər olmuşdur ki, biz burada həm onun gözərdi edilməsi barədə həm də bu sükut provokasionu barədə bəhs etməyəcəyik; Sadəcə demək istəyirik ki, Şəhriyara müsbət münasibət bəsləyən çevrələr tərəfindən də onun həyat və yaradıcılığının ciddi, münəzzəm, elmi və şəhriyarana üslub, nizam və təzvlə öyrənilməsi barədə şəhriyarşünaslıq həyata keçməmişdir. Bu bir qədər uzaq keçmişdə və yaxın keçmişdə və hazırki halda Şəhriyarın öyrənilməsi uğrunda qələm çalan kimsələrin mübarək işlərini və zəhmətlərini unutmaq və gözə almamaq mə'nasını daşımamalıdır. Şəhriyarın türkcə şe'r dəftərlərinin ilkin nəşrindən sonuncu nəşrinə qədər çapa hazırlanmasında² Şəhriyarla müxtəlif müsahibələrin aparılması və mətbuatda yayılmasında, Şəhriyarın şe'rlərinə xüsusilə heydərbabasına nəzirələr yazılmasında,³ Şəhriyarın əsərlərinin müxtəlif dillərə tərcümə edilib yayılmasında⁴ Şəhriyarın həyat və yaradıcılığı haqqında risalələr, kitablar və monqrafiyalar⁵ yazılmasında müxtəlif ədəbi simpoziumlar, konqreslər, seminarlarda mə'ruzə verilməsində və s. bu kimi fəaliyyətlərdə əməyi və köməyi keçən qələm və kəlam sahiblərinin zəhmətləri, yaxşılıq və qədirdanlıqla qeyd edilməlidir. Ancaq bu qədər ədəbi təhərrükət və fəaliyyətlər baş verməmişsə də Şəhriyarın həyat və yaradıcılığı barədə yuxarıda qeyd edildiyi kimi Şəhriyara layiq əsərlər hələ ədəbiyyat aləmində gözlənilməkdədir. Bu gün hamıya mə'lumdur ki, italyan şairi "Dante" haqqında on minlərlə məqalə və kitab yazılmış və yayılmışdır. "Şəkspir", "Hüqo", "Puşkin" və bu sırada yerləşmiş nəhəng müəlliflər barədə deyilməmiş söz və qaranlıq nöqtə qalmamışdır; Ancaq Şəhriyarın öz həyatında onlarla dəfə mücaz və ya şairin icazəsi olmadan⁶ çap edilmiş dünya şöhrətli divanının müqəddimələrində belə onun hələ doğum tarixi neçə cürə zəbt edilmişdir. Bu o deməkdir ki, bizim şəhriyarşünaslıq hələ Şəhriyarın həyatından bəri öz cəhl və nöqsanının nə

² heydər babanın Təbrizdəki nəşrində "Təqvimi", "RövşənZəmir", "Karəng", "Mirzə əbdülvəhhab Şuari", "hacı həsən Zəfiri", "Mürtəza Rəssam Nəxçivani", "Mirzə Tahir Xoşnevis", "hacı İbrahim Kitabçı həqiqət" və s. kimi simaların; türkcə divanının nəşrində "Yəhya Şeyda"nın "həmid Məhəmmədzadə"nin zəhmətləri xatırladılmalıdır.

³ Hseyin Səhhaf, Həbib Sahir, əbdülLətif Bəndəroğlu, Qulamhüseyn Beqdeli, Nüsrətullah Fəthi, Nəcib Hseyini, hseyinqulu Katibi, Cabbar bağban, Abbas Bariz, İli Azəri. Mirsəttar Zərdabi, Məs'ud dib, Xeyrulla Kərimov, bİfəzl hseyini və...

⁴ "Qulamhüseyn Beqdeli", "hüseyn Münzəvi", "Kərim Məşrutəçi", "Behruz Sərvət", "Azadə Xuşgənəbi", "Mirsaleh Hüseyni", "hamid Makuyi", "M. Kərimi", "əkber Müdərriş", "Nasirülfüqəra", "İsmail Mitaq" və s.

⁵ "Həkimə Billuri", "Nazim Rizvan", "Qulamhüseyn Beqdeli", "həmid Məhəmmədzadə", "Mirzə İbrahimov", "Məhəmməd Arif", "Məs'ud əlioğlu", "əbdül Lətif Bəndəroğlu", "Nüsrətullah Fəthi", "Bəkir Nəbiyev", "Əli Yavuz Ağpınarlı", "Yaşar Qarayev", "Cavad heyət", həmid Nitqi", "Yusif Gədikli", "Məhəmmədli Fərzanə", "əhməd Atəş" və s.

⁶ Ustad Şəhriyarın əsərləri ümumiyyətlə nəşirlər tərəfindən icazəsiz çap edilmiş və şairin hüququ ayaqlanmışdır. Türkcə divanının ilk nəşri də o cümlədəndir.

dərəcədə olduğu göstərməkdədir.⁷ Bu doğum tarixindəki səhvlər Şəhriyarın başqa əsərlərindəki proloqlarla və başqalarının Şəhriyar haqqındakı əsərlərinə yansımış⁸ bu doğum tarixindəki səhvlər, Şəhriyarın başqa əsərlərindəki proloqlara və başqalarının Şəhriyar haqqındakı əsərlərində yansımış,⁹ hətta və hətta şairin qəbir daşına da daşınmışdır. Müəlliflər onun doğum məkanı barədə də qarqaşalı qeydlər irəli sürmüşlər.

Xarici ölkələrdə xüsusilə Türkiyə və Azərbaycan respublikasında da çatışmamzlıqlar daha qabarıq olmuşdur. Bu ölkələrdə Ümumiyyətlə son illərə qədər Şəhriyarın “Heydər baba”sından və bir neçə farsca şe'rlərinin tərcüməsindən başqa, digər türkcə əsərləri təqribən heç çap olunmamışdır. Təbii olaraq xaricdə ustadın həyatı və fikirləri və yaradıcılığı barədə İranda olduğu daha da az və nöqsanlı və sıfır dərəcədə mə'lumat var idi. Şəhriyarın vəfatından sonra, yolların da açılması təsadüfə eyni zamana tuş gəlib, Azərbaycan ziyalılarının İrana səfər edib Şəhriyara həsr edilən tədbirlərdə iştirak etdiklərindən sonra, Şəhriyar barədə bilgi, müəyyən dərəcədə artmışdır. Son illərdə keçmişdəkinə nisbətən daha çox miqdarda Şəhriyar şe'ri ehtiva edən – “yalan dünya” adı altında seçilmiş əsərlər nəşr edilmişdir. Gərçi bu kitabda da ciddi səhvlərə yol verilmiş və bəzən bilgisizlikdən qaynaqlanan xətalər keçmişdir.¹⁰ Ancaq bu kimi fəaliyyətlər, şərqin ən qədim mədəniyyət ocaqlarından olan və modern ədəbiyyatşünaslığın mərkəzi kimi nəhəng alimlər yetişdirmək fəxrinə sahib olan Bakı elmi dairələrində, şəhriyarşünaslığın bunca zəif olduğu bir dövrdən keçmək üçün ilk addımlar olaraq çox qənimət idi. Azərbaycan respublikasında şəhriyarşünaslıq sahəsində ən mübarək və mühüm hadisə, ustadın farsca şe'rlərinin Azərbaycanın ən qüdrətli şairləri tərəfindən mənzum tərcüməsinin Azərbaycan elmlər Akademiyasının Nizami adına ədəbiyyat institutu vasitəsilə neçə cildə nəşr edilməsidir. Həmin institutun müdrik direktoru məşhur yazıçı və tənqidçi, ədəbiyyatşünas alim professor Yaşar v. Qarayevin himməti və iradəsi ilə ölkəsinin və bağlı olduğu akademiyanın bu çətin şəraitində nəşr etdikləri bu əzəmətli əsər, nəinki Azərbaycanda bəlkə bütün şərq ədəbiyyatında və şəhriyarşünaslıq aləmində atılmış ən böyük, müqəddəs və dəyərli addım və ən mühüm hadisədir.

⁷ 1283-cü hicri-Şəmsi ilində anadan olmuşdur. Şəhriyarın divanının külliyyatı 5-ci cild, sə?–11. Əli Zöhəri).

2. 1285-ci il təvəllüd tarixi və atasının adı... (həmin mənbə sə?–37. Lütfulla? Zahidi).

1283-cü il Şəmsi ilində Azərbaycanın hakimniin şəhərində anadan olmuşdur. (Səid Nəfisi; Şəhriyarın divanı sə?–5 1310).

⁸ 1. Şəhriyar 1283-cü Şəmsi ilində Təbriz şəhərində dünyaya gəlib (heydər babanın farsca tərcüməsi, Azadə Xuşqənbə – ustadın bacısı, sə?–7).

2. 1283-cü Şəmsi ilində Xuşqənbə kəndində anadan olub ... (Şəhriyarın seçilmiş qəzəlləri, Yəduallah Atifi, sə?–3).

3. 1283-cü hicri- Şəmsi ilində Təbrizdə anadan olub. (Əbdül Əli Dəstgəyb; Məcəlleyi pəyame nəvin, 5/11/1339; 5, sə?–1).

4. 1285-ci ildə Azərbaycanın xuşqənbə kəndində dünyaya göz açdı. (tamaşa Jurnalı 5,ci il; nömrə 216. 31/3/1354, sə?–42. Firudin Müşiri).

5. Şəhriyar 1281-ci ildə xuşqənbə kəndində dünyaya gəlmişdir. M.həsənBeygi bonyad Jurnalı No, 5; 1356-cı il, sə?–36).

⁹ Yuxarıdakı nümunələr kimi, Xuşqənbədə doğulduğu dəfələrlə yazılmışdır.

¹⁰ Adı çəkilən kitabda hörmətli redaktorlar nədənsə bə'zən aydın olan şəxsi adları və ibarələri şərh edib və oxucunun zehninə yayınmasında yol açmışlar. Məsələn ustadın, bu sətirləri yazan qələmin sahibi (Əsgər Fərdi)nin M.Fzuli haqqında gördüyü bir işə həsr etdiyi “əziz şairimiz Füzuli” şe'rinin axırıncı beytində:

“Fərdi”nin xidməti izzətlə qəbul olmalıdır

Mənzilə izzət üçün xadimi mənzil doğulur–

Çəkildiyi adının (Fərdi) aydın olmasına baxmayaraq, onu belə şərh etmişlər: Şəhriyar burada özünü elə bir fərd adlandırır ki, Füzuli izzətinə xadim ola bilsin.(!) “Yalan dünya”; sə?–61, tərtibçilər: ?əkimə Bülluri, Nazim Rizvan, redaktor Azər Bağırov. Bakı 1993, Azərbaycan ensiklopediyası nəşri).

Şəhriyarşünasılıq Türkiyədə daha vəxim vəziyyətdədir. Orada bu sahədə professorlar Əhməd Atəş və Mühərrəm Ərgin dən başqa, Yusif Gədəikli və Əli Yavuz Ağrınar da bir neçə məqalə yazmışdır. Təəssüflə Türkiyədə başqa diqqətə layiq bir addım atılmamış və bu növ bənzəri araşdırmaların mərkəzi olduğuna baxmayaraq Şəhriyar barədə heç bir mühüm iş görülməmişdir. 1989-cu ildə keçirilən türk dünyası konfransının qətnaməsi əsasında ustad Şəhriyarın türk dünyasının ən böyük müasir şairi kimi seçilməsinə rəğmən təəssüflə Azərbaycanda başlanan ciddi əzm, orada hələ qıç ılıclanmamışdır. Tək Azərbaycan və Türkiyə yox bütün dünyada təəssüflə hələ şəhriyarşünasılıq qalsın, Şəhriyarın əsərləri belə doğru və dürüst nəşr edilməmişdir.

Şəhriyarın həyatı barədə dəqiq müstənad və incəlikləri aşıl原因 məlumat ilk dəfə bu sətirləri yazanın qələmi və bəyanı ilə verilmişdir. Ustadın türkcə divanının bu qələmlə yazılmış müqəddimə və izahlarında Şəhriyar haqqında müxtəlif elmi məqalələr, məruzələr və mühazirələrdə, ustadın, hazırladığımız farsca şe'r dəftərlərinin müqəddimə və haşiyələrində və xüsusilə "Şəhriyarın yadı ilə" və "Şəhriyar – şe'r və həyat" adlı dörd saatlıq kasetlər albomunda Şəhriyarla apardığımız səsli və görüntülü müsahibələrdə ustadın həyatının incəliklərini, o günədək bilinməmiş bə'zi nöqtələri və bir çox digər məlumatı vermişik. Qeyd etdiyimiz kitablarda, monoqrafiyalarda və səs kasetlərində və filmlərdə şairin doğru və dəqiq doğum tarixi, doğulduğu məkan və məhəllə (Mirzə Nəsrullah bazarçası) atasının əsil adı (Seyid İsmail Musəvi) və s. bu kimi yeni və təməl məlumat bizim qeydlərimizdən qabaq heç yerdə yazılmamış və bilinməmişdi. Məhz həmin qələmlə ustadın həyatı və yaradıcılığı barədə ətraflı tədqiqat, ayrıca müəllifin 13 illik Şəhriyarla olan yaxın və təqribən gündəlik münasibətlərindən meydana gələn xatirələr və bilgilər, iri həcimli kitablar halında farsca və Azərbaycan türkcəsi ilə yazılmışdır. Aydın ki, hər bir şairin yaradıcılığı üzrə mütali və tədqiqatın ilkin məlzəməsi, o şairin öz əli ilə son təshihlərin e'mal etdiyi dəqiq və mükəmməl şe'r külliyyatıdır. Şəhriyarşünasılığın ən vacib mərhələsi və təməli olan məlumat isə ustadın tərcümeyi halıdır. Bununla da hazırkı monoqrafiyada bir şe'r dəftərinin və Şəhriyarın ən mükəmməl və ən son türkcə divanına yazılan bir müqəddimə zərfiyyətinin və qabiliyyətinin icab etdiyi qədər bəzi məlumat verilməkdədir.

□ ŞƏHRİYARIN ATASI

Qacar şahlarının tərbiyyə olunduğu Vəliəhd şəhəri Təbriz, paytaxt olmadığı sıralarda İranın ikinci şəhəri olmuşdur. Bu səbəbdən nəinki Azərbaycanın ən böyük şəxsiyyətləri elə bu şəhərdə yaşayardı, bəlkə ölkənin müxtəlif yerlərindən olan alimlər və sənətkarlar da Təbrizə köçüb bu mədəniyyət mərkəzində həyat sürərdilər. Təbriz o vaxt da İranın mədəniyyət mərkəzi idi. Çünki illərin bir çoxuna sahib idi. Birinci mətbəə, birinci yeni üsulla məktəb, birinci uşaq bağçası, birinci kar və lallar məktəbi, birinci fotoqraf, birinci tamaşa salanı, birinci orkestra, birinci konser salonu, birinci kitabxana və ümumi qiraətxana və bu kimi bir çox birincilər şəhəri idi. Bu birincilər sırasında təbriz birinci şəxslərin də şəhəri idi. Və bu birincilərdən biri də şairimizin atası hacı Mir ağa Xuşgənabi idi. O Musəvi – Hüseyni seyyididir.¹¹ Nadir şah zamanı bu silsilədən Mirəbdullah Azərbaycanın “Qaradağ” mahalının “xuşgənab” kəndindən, “Abbas” Mahalının qaraçimən qəsəbəsinin yaxınlığında bir avadanlığı tə'sis etmiş və xuşgənabın adını buraya daşımışdır. Onun oğlu Mirismail, onun oğlu Mirbaba, onun oğlu Mirabdulla, onun oğlu Mirismail olmuşdur. Hacı Mirağa xuşgənabi 1250 H.Ş.(1288 H.Q_1871 M.)–ci ild xoşqınab kəndində dünyaya gəlmişdir. Onun əsil adı Seyid İsmail və ailə adı Musəvi olub ancaq ona hacı Mirağa Xuşgənabi deyərdilər. Hacı Mirağa Xuşgənabi fars, ərəb dili və ədəbiyyatının müqəddimatını vaxtı ilə dərslik kimi oxunan “Gülüstan”, “Nisab_us sibyan”, “əbvab–ül cinan” və s. Kitablarını Xuşgənab kəndindəki məktəbdə oxuyub dini elmlər təhsilini təbrizin talibiyə mədrəsəsində davam etdirmişdir. O, eyni zamanda Nasirəddin şahın xəttatlıq təlimi üçün vəliəhdin yaşadığı Təbriz şəhərinə gələn və orada yaşayan “Mirhüseyn Türk” (Xoşnevisbaşı)nin məktəbində nəstə'liq xəttini öyrənmişdir. Bir gün yaşlı bir qadın Təbrizin valisi olan “Mirzəhəsənəli xan Əmirnizam Gərrusi”yə bir ərizə yazdırmaq üçün talibiyə mədrəsəsinə gəlir. Yazı–pozusu yaxşı olan bir tələbə axtardığı üçün Hacı Mirağanı ona göstərir. Hacı Mirağa bu qadının dilicə valiyə ərizə yazır. Əmirnizam ərizəni görən kimi, qadına deyir: İstədiyini qəbul olacaq ancaq gedib bu ərizə yazanı mənə gətir. Qadın mədrəsəyə qayıdıb əhvalatı Mirağaya deyir. Mirağa Əmirnizamın sarayına gedir. Əmirnizam ona bir səhifə də yazdırıb və onun xəttindən xoşlanıb onu şagirdliyinə qəbul edir.¹² Şəhriyar yazır: Deyirdilər Mirağa əlinə qələm alanda sanki Əmir Ərşəd atın belinə qalxır.¹³ O fiqh və üsulun müqəddimatından sonra dini

¹¹ Onun seyyidlik silsiləsi imam Musa Kazimə və ondan imam Hüseynə çatır. Ustadın dediyinə görə atası bu ailənin şəcərənaməsini saxlamışdı. Ancaq atasının vəfatından sonra o şəcərənamədən bir xəbər olmamışdır. Şairin yanında qaldığı qədər o imam Zeyn–ül abidin 27–ci oğlu idi.

¹² Əmirnizam Gərrusi təhriri səbki olan xətt üsulunun ixtiraçısı və hacı Mirağa o səbkin ustadı və Şəhriyar da İranda ən seçilmiş davamçısı idi.

¹³ Şəhriyar qələmi ilə heydər babanın şərhləri.

elmlər təhsilini təkmilləşdirmək üçün molla Əbdülqadir, Mirzəəli ağa Hey'ət¹⁴, Mirzə Bağır Təli'ə və Mirzə Bağır Tərki Adli dörd məktəb yoldaşı ilə birlikdə Nəcəf_ül əşrəfin elmi hövzəsinə gedir. Hacı Mirağa Xuşgənabi altı ilə Nəcəfdə axund molla Kazım Xorasani və Hairi Yəzdi kimi böyük dini alimlərin hövzəsində dərs oxuduqdan sonra Təbrizə qayıdır. Hacı Mirağa Təbrizdə dini elmləri mədrəsəsində tədris etməklə birlikdə Təbrizin ən böyük və qüdrətli ruhanisi olan hacı Mirzəhəsən ağa müctehidin əmini idi. O dövrdə hacı Mirzəhəsən müctehiddən başqa onun qardaşı oğlu və təbrizin imam cüməsi hacı Mirzə Kərim, Hacı Mirzə Sadiq ağa Müctehid və onun qardaşı hacı Mirzə Həsən ağa Müctehid Təbrizin dörd böyük müctehidi idilər. Və bu dörd müctehidin möhürü hacı Mirağa Xuşgənabinin əlində idi. O bu əmanətdarlıq və ədalətlə məşhur olduğu üçün hakimi şər'in məhkəməsində və ədliyyə nazirliyində vəkil idi. Ş əhriyar bu barədə «Ey vay anam» başlıqlı şe'rində deyir:

Bağ –meşə məhəlləsində bir kişinin evi var
 O Allahı tanıyar Allah onu tanıyar
 Onu hər kəs salamlar o salamlar hər kəsi
 Evinin hər guşəsi həqq–ədalət mərkəzi
 Bəzən gizli göz yaşı tökər gildir–gildir o
 Müvəkkilin xərcini ödəyən vəkildir o
 Onun üçün dünyada qızıl nədir, zər nədir
 Xaliqin sərvətidir evinin hər sərvəti.
 Bütün varı–dövləti yoxsulların–acların
 Nəvazişə, çörəyə, sevincə möhtacların
 Burda qapılar açıq, burda süfrələr açıq
 Gəl ayağı çarılı, keç yuxarı başa çıx
 Güldən ağır söz deməz, gülüşlərlə qarşılar
 Ş üalara bənzəyir alınıdakı qırıqlar
 Ürəyində qaynayan əbədi ilahmdır o
 Mənim öz atamdır o... mənim öz atamdır o.¹⁵

hacı Mirağa Xuşgənabi Təbriz şəhərinin ən saygın və tanınmış simalarından biri idi. Onun “vərci meydanı”nda olan evi şəhərin bütün siyasi–ictimai, elmi, iqtisadi və ədəbi şəxsiyyətlərinin toplandığı kaşanə idi. İclal–ul mülk(İrəc mirza), Mirzə Əli xan Həkim Lə'li (Ş əms–ul hükəma), Həkim Xoyi, Səttar xanın munşisi və Xiyabaninin müşaviri olan Hacı Mirzə İsmail Əmirxizi (İsmail Qara), Pərvin E'tisaminin atası mirzə Yusif xan Etisam–ül mülk, Əbul–həsən xan İqbal–üs sultan¹⁶, kimi Təbrizin və bütün İran ictimaiyyətinin ən önəmli şəxsiyyətləri həmişə onun evində toplaşardılar. Xuşgənabi vəliəhdin şazdaların və saray ailəsinin xüsusi müəllimi idi. hacı Mirağa 1283–də(M1904) anasının istəyi ilə xalası qızı Leyli xanım ilə bir daha qohumlaşmaq üçün

¹⁴Böyük cərrah, ədəbiyyat şünas, türkoloq və Varlıq dərgisinin sahibi akademik Cavad Hey'ətin atası və uzun illər İranın yüksək məhkəməçilik divanının rəisi.

¹⁵ Bu tərcümə “Xəlil Rza”dandır.

¹⁶ İqbal Azər, Təbrizin xanı mənəm, Ş uşanın xanı sənsən deyə Xan Ş uşinsikiyə Ş uşa xanı ləqəbini vermişdir. İqbal Azər İranın ən böyük xanəndəsi və vəliəhdin içəri saray xanəndəsi və mərsiyə xanı olub.

evlənirlər. Leyli xanım yaşca xeyli kiçik olduğu üçün hamilə qala bilmir və hacı Mirağanın anası (Xannənə) oğlunu doğurqan bir qadınla təkrar evləndirmək istəyir. Bu dəfə onu Kövəb xanım adlı qabaqca evlənmiş və Həmidə adlı bir qız uşağı doğmuş qadınla evləndirdilər. Bu evlilikdən ikisi qız, üçü oğlandan ibarət beş uşaq dünyaya gəlir. İlk uşaq Ələviyyə xanım adlı bir qız olur. Ələviyyə xanımdan sonra Seyid Məhəmməd Hüseyn, ondan sonra seyid Mürtəza daha sonra Səriyə xanım və seyid Rəzi dünyaya gəlirlər. Bu arada Leyli xanım da ərgən yaşa çatır, oğunlaşır və seyid Rzanı dünyaya gətirir. O bu oğlandan sonra ard-ardına Tahirə, Mirzadə və Azadə adlı üç qız doğur. hacı Mirağa üçüncü evliliyini Fatimə xanımla toy tutur. Fatimə xanımda iki oğlu və iki qızı olur. Xanım büzürg, Kübra, Mir Əliəkbər və hacı Mirağa ailəsinin son beşiyi Mir Sadiq dünyaya gəlir. Beləliklə hacı Mirağa Xuşgənabinin üç arvadından altı oğlu və altı qızı olmuşdur.

Mənim atam süfrəli bir kişi idi

El əlindən tutmaq onun işi idi

Gözəllərin axıra qalmışı idi

Ondan sonra dönərgələr döndülər

Məhəbbətin çıraqları söndülər

Rza xan 1304–ci ildə (1925–ci Miladi) səltənəti ələ keçirdikdən sonra ruhanilərin əba və əmmaməsini soyundurub bərabər geyim tərzini yola salmaqla türkiyədə Mim Kamalın başqa bir tədbirini İranda tətbiq edir və onun “şapka devrimi” adlandırdığı cərəyan burada təkrarlanır. Bu dövrdə hacı Mirağa da ruhani libasından bir müddət uzaqlaşdırılır və Pəhləvi bərkü ilə şəkil çəkdirib cəvaz almaq məcburiyyətində qalır. Ona vəkalət icazəsi verirlər və yeni açılan ədliyyə nazirliyində vəkalətə başlayır. Bir müddət keçdikdən sonra bir neçə dini alimlə birlikdə ona da təkrar ruhani paltarından istifadə etmək izni verilir və o ruhanilik icazəsi alır. Şəhriyar atasının şəxsiyyətini bu şəkildə vəsf etmişdir:

mənim atam rəhmətlik hacı Mirağa Xuşgənabi gözəl və görkəmli bir seyyid idi. İlk görüşdə nicabəti və əsaləti gözə çarpardı. Boyu orta, əndamı ölçülü və yaraşığı, şəxsiyyəti vüqarlı, danışığı sevimli, baxışı dərin idi. O çox əli açıq idi. Onun ailə fərdlərinin sayı 40 nəfər olardı. Süfrəsi hər nə olsaydı şəhərli və kəndliyə açıq idi. Şair deyildi amma çox şe'r və musiqi sevər olub. Bütün hünərləri təşviq edərdi. iri xətdə mərhum Xoşnevisbaşının və narın xətdə mərhum Əmirnizam Gərusinin şagirdi idi. Adi halda çox səbirli və həlim ancaq çox az halda şiddətlə əsəbiləşərdi. Hirsələnədiyi zaman tükləri biz–biz durar və gözləri qızarddı. öz işində çox ustad idi, əlindən gəldiyi qədər davaları sülh və səfa ilə nəticələndirərdi. Haqsız təşxis etdiyi varlı müvəkilləri ağır sözlərlə qovardı və yoxsul müvəkillərin davasının pulsuz və ücrətsiz olaraq öhdəsinə alıb hətta ev xərclərini və qəriblərin mehmanxana xərclərini öz cibindən vermək dəfələrlə görünmüş adəti idi. Həqqən ki, bütün ömrünü məzlumların haqlarının müdafiəsinə sərf etdi. Zahirə hər kəslə müaşirət etsə də batinən çox dindar və təqvalı idi. Sözü dövrü alimlər nəzdində sənəd hökmündə idi. Xuşgənab seyidləri arasında mənim xatırladığım qədər iki nəfər həqiqətən çox dindar və təqvalı adam idi. Birincisi Təbrizin xiyaban məhəlləsində yaşayan hacı Mirəli X Xuşgənabi ki, doğrudan da övliyadan idi. Guya adının mənim bu uşaqca şe'rimdə gələn adlar sırasında çəkilməsindən çəkinir və sıxılırmış, ikincisi də mənim atamdır.

Allah hamının önlərinə rəhmət eləsin.¹⁷

Hacı Mirağa Xuşgənabi 50 yaşında ikən ilk oğlu seyid Məhəmməd Hüseyni tibb təhsili üçün Tehrana göndərir ancaq sonralar qeyd edəcəyimiz səbəblər üzündən ondan narazı qalır və

¹⁷ heydər babaya salam, şairin qələmi ilə izahlar bölümü, sə?–70–73, 3–cü çap 1347. Təbriz.

Şəhriyarın məşhur şair olduğunu və tibb təhsilini yarıda buraxması şayəsini eşitdiyi üzündən oğlundan ümidini üzüb son illərini narahat yaşayır. Şəhriyar Xorasanda sürgündə olduğu günlər hacı Mirağanın qan təziqi əsəbi narahatlıqlar nəticəsində artır və ürək xəstəliyinə düşər olur. 1313/10/10 –da (1353, Ramazan–23, 1935 Yanvarın–1) Qədir gecəsində dünyadan gedir.

Şəhriyar bu barədə yazır:

Atam dəfələrlə Qədir gecəsində vəfat etməsini Allahdan istəmişdi. Elədə oldu 1313 Şəmsidə Ramazan ayının 23 də Əhya gecələri ibadətindən sonra səbh azanına bir saat qalmış infakt keçirib gülümsəyərək dünyadan gedir. Həmin gecə mən Xorasanın yaylaq bir kəndində idim. Yuxuda gördüm ki, atam ayın üstündə durub hərəkət edir. Ay işığı onun döşünə qədər bədənini örtmüşdü qəhqəhə ilə gülürdü və onun qəhqəhəsi üfüqlərdə yayılırdı. Oyanınca kəndli azançı Allahu əkbər səsləndi. səbh azanı idi yelkən çırağı yandırdım və iztirabla Hafizin divanından bir fal açdım bir qəzl gəldi ki, sanki o qəzəli heç görməmişdim. Birinci və üçüncü beyti belə idi.

Hicran günü və yardan ayrılıq sona çatdı
Bu falı açdım ulduz axdı və iş sona çatdı
Bundan sonra öz könlümdən üfüqlərə nur saçaçağam.
Çünkü günəşə vardım və tozluluq sona çatdı¹⁸

İki gün sonra atamın vəfatı xəbəri teleqrafla gəldi”.

hacı Mirağa Xuşgənaninin cəsədi Qum şəhərində Dar_us salam qəbristanlığında torpağa verildi. Və otuz il sonra Şəhriyar onun qəbir daşına fars dilində bir şe'r də yazdı və qazdırdı.

¹⁸ Ruze hecran o şəbe forqəte yar axer şod

Zədəm in fal o gozəşt əxtər o kar axer şod

Bə'd əz in nur be afaq dəhəm əz dele xiş

Ke be xorşid rəsdim o ğobar axer şod

□ ŞƏHRİYARIN TƏVƏLLÜDÜ

Bir uşaqılıqda xoş oldum o da yer_göy qaçaraq
Quş kimi dağlar uçub yel kimi bağlar keçdi
Sonra birdən qatar altında qalıb üstündən
Deyə bilməmə nə qədər sel kimi dağlar keçdi.
ürəyimdən xəbər alsan necə keçdi ömrün
Göz yaşımıla yazacaq mən günüm ağlar keçdi

Məşrutə inqilabı zamanı hacı Mirağa Xuşgənabi dövrü hər b naziri olan yaxın dostu “Əmir Bahadır Cəng”in evinə köçür və o evdə yaşayır. Ustad seyid Məhəmməd Hüseyn Şəhriyar həmin evdə dünyaya gəlir.¹⁹ Onun doğum tarixi Şəmsi ili 1286-cı ilin Şəhrivər ayı, 1325 -ci Qəməri ilin Rəcəb ayı, 1907-ci Miladi tarixindədir. Təbrizin əmirəqız məhəlləsinin mücahidlərinin Səttar xanın sərkərdəliyi ilə başladığı birinci məşrutə inqilabı dövründə o bələkdə idi. Ustadın dediyinə görə Səttar xan onların evinə gəlib hacı Mirağanın anası Xan nənədən evlərindən istifadə etmələrinə dair izn alıb evin həyət divarını dəlib çayın o tayını hədəf almışdır. Səttar xan o gün bələkdə olan seyid Məhəmməd Hüseyni qucağına alıb oxşamışdır.²⁰ Məşrutə inqilabı Təbrizdə get-gedə şö'lələndirdi. 1289 Şəmsi ilində (1910) məşrutə inqilabı ilə nəticələnən Təbrizdə baş vermiş ictimai həyacanların şəhərin əmin-amanlığını pozduğu üçün, hacı Mirağa ailəsini kəndə köçürməyi qərara alır. Üç yaşlı Şəhriyar Qayışqurşaq kəndinə göndərilir. Qayışqurşaq Şəhriyarın anası Kövkəb xanımın kəndidir və heydər baba dağının ətəyində yerləşmişdir. Seyid Məhəmməd Hüseyn yazıb-oxumağı dörd yaşından molla İbrahimin kənd məktəbində başlayır. əlifbanı öyrəndikdən sonra 5 yaşında Əbunəsr Fərahinin «Nisab-us sibyan» kitabını və Sə'dinin «Gülüstan»ından bə'zi hekayələri oxuyub əzbərləyir və 6 yaşına qədər fars dilində mükəmməl yazıb-oxumağı öyrənir. O, altı yaşına qədər Qayışqurşaq və Xuşgənab kəndlərində yaşayır. Uzun illər boyunca – hətta şairin ömrünün sonuna qədər – həm ədəbi həyatında həm də şəxsi əhval ruhiyyəsində silinməz tə'sirlər buraxan məhz həmin qısa sürən kənd həyatı, demək olar ki, Şəhriyarın oluşumunda ən təyinedici dövrdür. Şairin poeziyasında eləcə də ədəbiyyat tarixində «Heydər babaya salam» şah əsərinin əhəmiyyəti hər nəqədədirsə, bu əhəmiyyət məhz dönəmə borcludur. Bu dövrün məhsullarından biri olan heydər babadan əlavə, başqa bir çox səmərələrin də əldə edilməsi bu kənd həyatı illərindən qaynaqlanmışdır. Əvvəla kənddə aldığı ilk təhsil və dövrü ənənəvi təlim, onun həyat cizgisini rəsm

¹⁹ Bu sətirlərin yazıldığı günlər o ev eləcə də durur və Şəhriyarın doğulduğu otaq evin balaxanasındadır.

²⁰ Ustadla müsahibələrimdən.

etmişdir. Məhz o məktəbdə Qur'an və Hafizlə tanış olmuş və şairin ədəbi və məfkurəvi həyatının şəkillənməsində bu iki kitabın ən əsas rolu oynadığını iddia edə bilərik. Şəhriyar uzun illər sonra – təqribən ömrünün son illərin (1363 Şəmsi, 1976-cı ildə) – son dəfə heydər baba və ətraf kəndlərə getdiyi gün yazmış olduğu şe,rdə bu dövr haqqında belə deyir:

Mənim ilhamilə burda qonuşub dil–dodağım
Qur'ana, Hafizə burda açılıb göz–qulağım
Məndə Musa kimi Heydər babadır Tur dağım
 Burda kəşf oldu ki, həqdən nə kəramat olacaq
 Necə şətrənc ki, şahlar hamısı mat olacaq.

Şəhriyar uşaqlıq illərində nə Təbrizdə yaşadığı qısa müddətdə və nə Tehrana getdiyi və orada yaşadığı illərdə Azərbaycan türkcəsinin şifahi incəliklərinin və Azərbaycan folklorunu öyrənmək imkanını əldə edə bilməmişdir. Şair bütün o zəngin xalq dili bilgisini və tayı taytuşlarında görünməyəcək dərəcədə şifahi xalq ədəbiyyatına olan əhatəsini həmin dövrdə yiyələnmişdir və bunun, şairin yaradıcılığında olan əhəmiyyətli payı həmin üç ildə əldə edilmişdir. Şəhriyarın Azərbaycan türkcəsi ilə yaradıcılığı bütövlüklə iki dövrə aiddir və bu iki dövrdən əlavə hər hansı bir gözə çarpan bilgi əldə edilməmişdir:

1. Həmin fəsildə bəhs edilən uşaqlıq illərindəki üç illik kənd həyatında qazanmış olduğu irs.
2. 1325 Şəmsi ilində (1946) şairin anasının da Tehrana gəlib beş il boyunca ana–oğul yaşadığı dövrdə yeniləşən və təzədən dirçələn xatirə və yaddaşlar.

Birinci dövrdə öyrəndiyi irsin yenidən xatırlanması, ikinci dövrlə tamamilə əlaqədardır. Çünki bu iki dövrdən əlavə şair təqribən tamamilə Azərbaycanlılar və Azərbaycan türkcəsi ilə ayrılmış və özünü bütövlüklə fars dili və ədəbiyyatına vermiş və bu dilə vəqf etmişdir. Ancaq gənclik çağının (14 yaşından 45 yaşına qədər) ən əsas dövrünü (31 ilini) Azərbaycanlılardan və Azərbaycan dilində bütövlüklə qopmuş, hətta ana dilində adi danışığı belə yadırgamış bir şair, birdənbirə türk ədəbiyyat tarixinin şah əsərini yaradır. Bu isə geridə qalan 14 yaşına qədərki illərin hamısına deyil, yalnız bəhsini etdiyimiz o üç ilin qazandırdığı sərmayəyə dayanaraq baş vermişdir. Çünki 14 yaşına qədər ilk dönmənin dil açma dövrü olduğu üçün çox təbiidir ki, dil dayaz bir səviyyədə və gündəlik sözlər çərçivəsində öyrənilir və kənddən qayıtdıqdan sonrakı Təbrizdəki illəri də (8 il) əvvəla şəhər dili ilə danışığa sərf edilmiş, ikincisi də bu ki şair Tehrana gedənə qədər məhz bu səkkiz ildə ilk və orta təhsilini fars dilində almış və fars dilini öyrənmiş qədim elmlər ya dini elmlər sırasında isə ərəb dili və ədəbiyyatını öyrənməklə məşğul olmuş, evdəki təlimində də xüsusi müəllimdən fransızcanı öyrənməklə keçirmişdir. Bu mülahizələrə diqqət etdiyimiz zaman yuxarıda göstərdiyimiz kimi, şairin bütün türkcə dil bilgisini xəzinəsi o üç illik kənd həyatında qazanılmışdır. Ayrıca Heydər babada və digər türkcə yazdığı əsərlərində izləri ilə sıx–sıx rastlaşdığımız kənd həyatı və məişəti ilə tamamilə əlaqəli olan lüğətlər və terminlər, kəndçi ənənələri, kənd folkloru və kəndə məxsus olan ibarələr də iddiamıza başqa bir sübutdur. Bu illərdə qazanılmış xəzinə öz təsirini nəinki şairin türkcə əsərlərində bəlkə onun ümumiyyətlə ədəbi yaradıcılığında və eləcə də

fars dilli yaradıcılığında da görünməkdədir.²¹ Kənd həyatının dilçilik və ədəbiyyatşünaslıq əhəmiyyətindən əlavə şairin əhval–ruhiyyəsi və şairanə xarakterinin yaranması və formalaşmasında da böyük təsiri olmuşdur. Şəhriyarın müəyyən bir dövrdə naturalizmə maraqlı və düşgün olması o cümlədəndir. Şairin ədəbi yaradıcılığının əsas ayrıcalıqlarından və başqa şairlərə nisbətən imtiyazlarından ən başlıca fərqlənmə nöqtəsi Şəhriyarın xəyal gücünün inanılmaz dərəcədə yüksək olması və tosifi sifətidir. Bu imajinasion bir qüdrətli rəssam kimi xəyal fırçası ilə rəsm etdiyi tabloların aşağı–yuxarı hamısı təbiət mənzərələri və möhtəşəm təbii varlığın gözəl görüntüləridir. Onun şe'rinin mühüm bir hissəsini, xüsusilə şah əsəri olan qismini özünün «məktəb–i şəhriyar» adını verdiyi bölüm, qismən təbiətin tərsiminə aiddir və çox aydındır ki, bu janrın ilham qaynağı da şəhərlərdə yox, təbiətin öz qucağı və qoynunda tapılar və elə buna görə də Şəhriyarın bəhsini etməkdə olduğumuz kənd həyatı illərinin bu görünüş və baxış açısından da nə qədər əhəmiyyətə malik olduğunu göstərir.

Burda xəyal meydanları genişdi

Dağlar–daşlar bütün mənə tanışdı

Görcək məni heydər baba danışdı:

Bu nə səsdir sən aləmə salıbsan

Gəl bir görək özün harda qalıbsan

Şəngilava yurdu aşığı alması

Gahdan gedib orda qonaq qalması

Daş atması, alma–heyva salması

Qalıb şirin yuxu kimi yadımda

Əsər qoyub ruhumda, hər zadımda

Bunun farsca yaradıcılığındakı nümunələrinə də bol–bol rastlaşmaq mümkündür. Şəhriyar ömrünün sonuna qədər həmin dövrün həsrətini çəkməkdən doğan bir dərin nostalji ilə yaşadı. Bu nostaljinin səbəbini şairin uşaqlığından sonrakı gələn dövrlərin daha yaxşı keçməməsində, kənd həyatının onun damağında əbədi dad buraxmasında və o həyatda daddığı səmimiyyəti, kəndçi səfasını və sadəliyini başqa ictimai mühitlərdə tapmamasında axtarmaq məntiqlidir.

Hanı molla İbrahimin dərəsi? Hanı tay–tuşlar?

Şeyx–ül islam hanı? Yurdunda oxur bayquşlar.

Kim deyirdi ki, müsəlman gavuru alqışlar?

Babiyə, bolşevikə gör nə giriftar olduq

Bələşib hər nəcisə gör necə murdar olduq.

²¹ Şəhriyarın farsca şe'rlər divanında “həzyan–e del” mənzuməsindəki motivlərin əsas qaynağı onun kənd hyatıdır. O farsca şe'rlərində Azərbaycan şairlərinin bə'zi şe'rlərindən tərcməyə qədər istifadə etmişdir. Bax “Şəhriyarlı illərimi düşnərkən” kitabımda Şəhriyarın fars dilli yaradıcılığında türkism fəslinə.

□ Ş AİRLİYİNİN İLK Ş ÜALARI

Onun şe'r çiçəkləri və fidanları kənd həyatı illərində tumurcuqlanır. O kənddə ikən özünü şair hiss edirmiş. Beşik hərlənərkən pəncərədən üfüqlərin təcəllasına dalar, beşiyin qoynunda sıcağı ana laylasının qanadına minib behiştin seyranına çıxarmış. Rüzgar oxşayan süsən-sünbüllərin dalğalarına cumar, kilsə zənginin tənini kimi ətəyini üfüqlərə çarpıb tökülən ləpələrin qoynuna qonar, səmaya səpələnən dumanlara dalar, şəfəqlə qaynayıb-qarışan buludlarda Tanrının əbədiliyini görərdi. Qaranlıq gecədə bulud yorğanı altında fısıltı ilə yuxlayan gecə ilə qucaqlaşmış kürsünün tovuna sığınar, Xanımnənənin nağıllarına qulaq yatırar əfsanələr dünyasına köçərdi. O gizli gecələrdə xəyal pərisi ilə uşaqca oynaşar, oğrun-oğrun boylanan şe'r qönçəsinin gizlicə çırtlamasını dəlicə dinləyərdi. Hələ lap uşaq yaşlarında ikən kəndin baş ucunda yerləşmiş sevgililər kölgəliyi olan söyşək söyüdünlərin altında daldalanıb kəndin gözəl qızı Nənəqızın gözləri ilə – xəyalı ilə– sevişərdi:

Heydər baba! Nənəqızın gözləri
Rəxşəndənin şirin-şirin sözləri
Türkü dedim oxusunlar özləri
 Bilsinlər ki, adam gedər ad qalar
 Yaxşı-pisdən ağızda bir dad qalar

Ağzında bir ömür dad verəcək çimir-çimir ləhzələrin bağrında çimən aşiqin ovlağı olan söyüdü
birər-birər yarpağı min bir dilli aşiq kimi məhəbbət əfsanələri söylər hələ də.

Bir gün ancaq yalnız qalan söyüddən əbədiyyə sürülür aşiq. Gecə-gecə karvana qoşulur, yardan
da diyardan da küskün qopur. Ancaq yadı-dadı, fəryadı, hər zadı hələ də o söyüdə tikili qalır.
Söyüdü budaqlarına ilişmiş sevgi...

...Adam gedər ad qalar

Yoluma uzanan o çöldə yəmənə yaylığı çiyinə sürüşən düşən, yarpaq yaylığını utanıb başına
çəkən vəhşi bir çiçək görüdm. Yellərlə sevimləsindən sevincək, tək çiçək. Baxışından saçan şe'r
dilimlə onunla oynaşan və qucaqlaşan nəsimin də duymayacağı fısıltı ilə qulağına pıçıldadım:

Gülümdən atıldım, İtildim! Aman...

Kəndimdən və kəndim(özüm)dən və çiçəyimdən ayrılarkən göylər və dağlar, selləri-suları
şaqqıldaıyıb axırdı, yamaclar gülü dağların sarı ayı «sara»nı, selləri yəhərləyib gəlin gedərkən
gördüm. Sel deyil sürüngən əjdəha de. bir çələng çiçəyə hörünən həyat doğucu gəlin, boğucu selin
çəngində sağa-sola döyülürdü. Alnı damar çalmış sağdış-solduşların, qəzəblənmiş tay-tuşların,
xıncı və kini ilə söylürdü, səma.

Sara dənizlər gəlini oldu...

Kənddən ətək-ətək xatirə ilə ayrıldım.

Bir qış gününün sonu, qarların bağı yarıldı, bulağın sısqa suyu ilə sıldırım danqaz buzların bağı
eşildi, köksü deşildi, el qışlağa daşındı, çoban sürünü ulduz kimi "Gara kol dərəsi"nin döşünə
çilədi. Yenidən dağın yamac-yulaclarında çoban tütəyi çalınır, kərvan dəvələrinin zıncırov zəngləri
duyulurdu.

Mən isə min əllə sevdalı

Lalə kimi qızıl ipək yayıqlı kəndin utanqac mehparəsi, altın arqaclı bakı sovgatı olan yaylığını
üzünə tutub ceyran baxır kimi mənə zilləndi. Məndən utanaraq özünü itirib bir quzunu qucaqladı,
sürüsünü gözləyən ceyranım mənim.

■ YENƏ TƏBRİZ

O artıq şair olmuşdu və hələ kənddə ikən şe'r çiçəkləri onun xəyal bağçasında qönçələnirdi.

Şəmsi 1293-cü (1904) ildə məşrutə inqilabı əsil hədəflərindən yayındırılıb məğlubiyətə
uğradıqdan sonra, şəhidlərin qanı qurumadan heyrat dolu bir susqunluğa dalan Təbrizdə, artıq nə
"səttar"ın (acıqlı bir şir balası) kimi hayqırmaları və nə "siqət-ül islam"ın nə'rələri, nə mücahidlərin
güllə səsləri eşidilmirdi. Sakitliyə boğulmuş şəhər artıq bu səfər zahiri əmin-amanlıq görünüşlü bir

şəhər idi. Şəhriyarın atası, “hacı Mirza Sadiq ağa müctehid” və “hacı Mirzə Həsən ağa müctehid”in cəbhəsinə və məşrutıyyət müxalifi olan məşruəçilər dəstəsinə mənsub olduğu üçün kəndə köçürülmüş ailəsinə artıq Təbrizə qayıtara bilərdi.

Altı yaşlı Məhəmməd Hüseyn, xidmətçisi və faytonçusu “Balakişi”nin müşayiəti ilə Təbrizə qayıdırdı. Həmin ilin Fərvərdin (Aprel) ayında Məhəmməd Hüseyni, bibisinin əri, Qayışqurşaqdan imamiyyə qəhvəxanasına qədər müşayiət edir. İmamiyyə qəhvəxanası kəndə yaxın və yol üstündə idi. Hacı Mirağanın evində ailəyə məhrəm olması üçün bir xacə (müxənnəs) və cinsiyyətsiz xadim işləyirdi. Eyni zamanda ailənin faytonçuluğu da onun vəzifələrindən sayılırdı. Atası, Məhəmməd Hüseyni kənddən Təbrizə gətirmək üçün Balakişi adlı bu xidmətçini imamiyyə kəndinin qəhvəxanasında gözləyib oğlunu alıb gətirməsi üçün göndərmişdi. Məhəmməd Hüseyn faytona minər–minməz yağış başlayır.

Xanım nənəm naxoş olan il idi

qış var ikən külək idi yel idi.

Qış da çıxdı, yağış idi, sel idi

Yük yapını hey çatırdıq ki gedək

Sel küşküdü məcbur olduq qeyidək.

Neysan düşdü, biz də düşdük yağışa

Hey deyirdik, bəlkə yağış yığışa

Kim başarır sellər ilə boğuşa?

Balakişi faytonçumuz gəlmişdi

imamiyyə qəhvəsində qalmışdı.

Balakişi yol boyu çubuq çəkirdi, Şəhriyar ondan çubuğunu istəyir və bir nəfəs çəkdikəndən sonra ona əvəzində abnabat verir.

Əriyən buz salxımlarının suyu atlanır, dağ döşündən qar suyu axır çaylağa tökülürdü, inci kimi səpilirdi. Sanki əblağ at, ipək quyuğu suyu çayda yıxayır. Çayın isə o arı–duru suyu, hörüklü qıvırcıq saçların yellər qoynunda dalğalanması kimi burulurdu.

Sanki səfərdəyəm, oyadırlar ki, dur çataq

Zəng–i şütür çalır, keçərək karivan səsi

Təbriz yolçuları Sınıq ürək daşıyan sinədən yüksələn ah kimi, şibli gədiyinə yüksəldilər. Oyuncağı olan aynanı, yağın daşlar qorxusundan bərk–bərk bağrına basmışdı. Bununla belə könül aynasına kinənin tozu belə qonmamışdı. Ahı o aynadan heç utanmadımı? Allahım?! Bu ayna könlünü qırmaqdan usanmadımı? Uzaqdan göyün köksünə söykənən bir xaraba karvansara görünürdü. Dürüşgəçi deyirdi: ora oğruların mağarasıdır. Onu bu qorxunc rəya qapıb aparırdı. Faytonçunu başqa bir müjdəsi ilə özünə gəldi və güldü: o üfüqdə görünən qaraltıdan atanı çıxarsam mənə nə verərsən? Üfüğün qucağında bir qaraltı cücərmişdi. Ona şəkər pendir verdi o da bir udum çubuq. Qaraltı dağın arxasına cumdu. Yavaş–yavaş çam kimi dağın başında yüksəlmiş rəhmətlik atasını

gördü. əbası mələklərin şəhpəri kimi ləpələnirdi. Seyidlik sarğısı başına tac kimi oturmuşdu. Məhəmmədi nur Me'racdan enir kimi dağdan süzürdü. Bəlkə bir də yuxularda görə onu...

Bəlkə bir də yuxularda görə biləm

Saçlarımı sinəsinə sərə biləm

Qol boynuna hörə biləm...

Təbrizin yaxınlığında yerləşmiş Vasmiş (basmınc) kəndinin ətraf təpələrində müşayiətinə gələn atasına qovuşan şair qaş qaralanda Təbrizə çatmışdı. Və bu görüntülər daha sonralar onun xəyalında şe'rləşmişdir. Ancaq o hələ birinci şerini söyləmişdi.

Bir neçə gün sonra...

Şəhriyarın anası şe'ryazmasa da, şairanə bir təkə sahib idi. Oğlu Məhəmməd Hüseynin qulağını azərbaycan ədəbiyyatının dürdanə inciləri ilə süsləmişdi. Elə buna görə də Şəhriyarın ilk şe'ri ya mənzum sözləri azərbaycan türkcəsində yaranır.

◆ BİRİNCİ ŞE'Rİ

hacı Mirağa Xuşgənaninin evində xidmətçi "Rüqəyyə bacı" Məhəmməd Hüseyni yeməyə çağırarkən naharın nə olduğunu soruşan Məhəmməd Hüseynə yeməyin at olduğunu deyən kimi, Məhəmməd Hüseyn ilk qafiyəli və vəzinli sözünü belə deyir:

Rüqəyyə bacı	başımın tacı
Səni həzrəti Əbbas	
Əti at itə	mənə ver kətə ²²

Sonra sözlərin muzikal olduğundan xoşlanır və beləcə düzəliş aparıb deyir:

Rüqəyyə bacı	başımın tacı
Sən həzrəti	du! şamı gəti ²³
Əti at itə	mənə ver kətə.

Və 7 yaşında ikən şair olduğunu anlayan Şəhriyar beləcə ilk mənzum sözünü ana dilində (Azərbaycan türkcəsi ilə) söyləyir.

²² Təbrizdə bozbaa at deyilər.

²³ "Du" və "Gəti" Təbriz ağzında "Dur" və "Gətir" deməkdir. Bax: "İran türkcəsinin ətləsi, Əsgər Fərdi"

²³ Mən günahkar oldum vay mənə

Mərdüməzar(xalqı incidən) oldum vay mənə

²³Yadımdadır ki atam mey şişəsini görüb sındırdı

Mən nədən ata-baba təsbihini buraxıb kafir geyimi geydim? vay mənə

Mərdməzar oldum vay mənə

◆ İKİNCİ ŞE'Rİ

O ikinci şe'rini də 9 yaşında məhz bu rüqəyyə bacıya həsr edir. Rüqəyyə bacıya acıqlanır və ona çirkin söz deyir, sonra Allahdan qorxub bu misraları qoşur:

Mən qonəhkar şodəm vay be mən
Məürdomazar şodəm vey be mən²⁴

O, bu beyti həmin yaşda (9 yaşında) bir müsəmmət olaraq təkmilləşdirir:

Yad darəm pedərəm şişeye mey did şəkəst
Mən çera səbheye əcdadiye xod dade ze dəst
Peye zonnar şodəm vay be mən
Mən qonəhqar şodəm vay be mən²⁵

Şairin atası onu təbrizdə “mədrəse–yi mütəvəssitə”yə tapşırır. Yeni üsulla təhsil almaqla eyni zamanda, “Talibiyyə mədrəsəsində ərəb dili və ədəbiyyatını öyrənməklə məşğul olur və o zamanın dini mədrəsələrində oxunan kitablardan, «Əmsilə», “Sərf–İ mir”, “Əvamil”, “Təsrif”, “Unmuzəc”, “Səmədiyyə”, “Məntiq”...» kimi kitabları oxuyur. İlk yaşda atasından və sonralar “Mirzə Səid Xəlvət” adlı məşhur ustad xəttatdan nəstə'liq xəttini öyrənir.

Evə gələn fransız dili müəllimindən fransızca təhsil alır və fransa ədəbiyyatı ilə tanış olurdu. Şəhriyar ömrünün axırına qədər fransız şairlərdən “Şato Beryan”, “Lamartin”, “Şarl Bodler” kimi şairlərin şe'rlərini əzbər bilərdi və özünün də bu dildə şe'rləri də vardı.

◆ ÜÇÜNCÜ ŞE'Rİ

Mirməhəmməd Hüseyn üçüncü şe'rini 11 yaşında yazır; atasının dostları ilə birgə, bir tə'til günü eynalı dağına gəzməyə çıxan şairin zövqü, dağın zirvəsindən çıraqları sayrısan Təbrizə baxarkən coşub, vəsfi bir şe'r yazır. Yeniyetmə şair yeni şerini atasına və atasının dostlarına oxuyur. Hamı heyretə düşür, ona üzərlik salırlar. Bu möcüzəvi hadisəni görən atasının dostu, həkim Xoyi həyacandan cibindən zəncirlə asladığı altın saati düymə ilgəyindən qoparıb Məhəmməd Hüseynə bağışlayır.

O artıq ailə arasında və atasının alim, şair və sənətkar dostlarının yanında bir şair kimi tanınırdı.

◆ DORDÜNCÜ ŞE'Rİ

Şəhriyarın babalarından birisi İsfahan şəhərinə köçüb “Xor” və “Məh” adlı iki arvadı üçün bir kənd alır və o kəndin adını Məhyar qoyubmuş. Onun arvadlarına yazdığı bir şe'ri Məhəmməd Hüseyn atasından eşidib əzbərləmişdi:

Xor be Məh yar şəvəd gər to be Məhyar ayi
Aftaba çe şəvəd gər to be Məh yar ayi

Şairimiz 12 yaşında ikən bu şe'rə nəzirə yazır:
Qol kəm əz xar şəvəd gər to be qolzar ayi
Nerxe yusof şəkənəd çon to be bazar ayi

◆ BEŞİNCİ ŞE'Rİ

Hələ ilk təhsilini bitirməmişkən yenə atası və atasının dostları ilə birlikdə Marağa şəhərinə qonaq getdikləri bir bahar günündə, Marağada axan “Sofi” çayının qırağında şairanə təb'i təbiətin gözəlliyindən tə'sirlənib bu şahanə və şəriyaranə beytləri yaratmışdı.

Sufi biya! ke bər ləbe safi məkanəm əst
Vin sobhe cavdane səfabəxşe canəm əst

Şairimiz “Mədrəse-yi Füyuzat”da və “Mədrəse-yi mütəvəssitə-yi müttəhidədə ilk təhsilini almaqla məşğul idi. 1298 (1919 Miladi)-ci ildə yeni üsulla təhsil mərkəzi olan mütəvəssitə adlı orta məktəbdə açılan “Ədəb” adlı məktəbli şairlər məclisinə üzv olur. Təbriz o dövrdə iki böyük mədəniyyət mərkəzində modern məktəblərin axınının məcrası idi. Demək olar ki, bütün İran ictimaiyyətinə yayılan modernizm və yeni tənəddün qafqaz və osmanlıdan, öncə Təbrizə və sonra Tehrana və İranın başqa şəhərlərinə çatardı. Molla nəsrəddin, füyuzat, Əxtər, Ədalət və Musavat kimi jurnallar təbrizdə geniş miqyasda oxunardı. Beləliklə də məşrutəçilik, qanunçuluq, divanxana, ədalətxana və məclisi şura açılması tələbatı kimi siyasi təmayüllərdən əlavə ədəbi və mədəni modernizm də bu iki məntəqədən Təbrizə süzərdi. Elə bua görə də İran ədəbiyyatında ilk sərbəst şe'rvə ya romantizm dalğaları qafqazdan və osmanlıdan, doğru Təbrizə gəlmiş və illərlə Təbrizdə yazıldıqdan sonra Tehrana gedib çatmışdır. O illərdə Təbrizin mütərəqqi şairləri romantik məzmunlu yeni qaliblərdə və formalarda şe'rlər yazırdılar. Mirzə Mahmud Qənizadə, xanım Şəms Kəsmi, Mirzə Cə'fər Xamenei, Mirzə Təqi xan Rəf'ət kimi şairlərin hamısı vahid bir ədəbi məşrəbə bağlıdılar. Təbrizdə Tofiq Fikrət kimi şairlərin “Rübab-i şikəstə” kimi şe'rkitabları əldən-ələ gəzirdi. Bir tərəfdən də M.Ə.Sabirin satirik şe'rləri və Məhəmməd Hadinin ciddi şe'rləri və Abbas Səhətin əsərləri oxunurdu. Şairin məhəlləli dostlarından birisi, ondan üç yaş böyük olan osmanlı və fransız ədəbiyyatı təsiri altında şe'ryazan, Mir həbib Sahir həm də Şəhriyarın məktəb dostudur. Onun əlindən yapışib birlikdə mədrəsəyə gedərmişlər. Sahir əlinə keçən təzə şe'r dəftərlərini və jurnalları dostu Şəhriyarla paylaşardı. O osmanlı şair “Sahir”i çox sevdiyindən özünə Sahir

təxəllüsünün seçmişdi. Mədrəsənin müdiri, müavini və müəllimləri istambuldan və qafqazdan gəlmiş rusiya və avropada təhsil almış ziyalılardan ibarət idi. Mütəvəssitə mədrəsəsinin müdiri və ədəbi dərnişin rəisi o dərnişin orqanı olan “Ədəb” məcəlləsinin sahib imtiyazı əvvəlcə “İsmail Əmirxizi” və sonra “Abdullazadə Fərivər” olub baş yazarı isə sonraların böyük alim və yazıçısı “Əz səba ta nima” əsərinin müəllifi “Yəhya mirzə Aryənpur” idi. Şəhriyarın da o öyrəncəsi olduğu bu mədrəsənin ədəbiyyat müəllimmi də “Mirza Təqi xan Rəf’ət” idi.²⁶ Bizim şairimiz Məhəmməd Hüseyn də Türkiyədə “Tofiq Fikrət”i və Təbrizdə “Təqi Rəfət”i bəyəndiyi üçün ilk başda “Behcət” təxəllüsünü qəbul etmişdi. Həmin illərdə yazdığı şe’rləri 13 nömrə çıxan ədəb məcəlləsində “mir Məhəmməd Hüseyn ismailzadə” imzası ilə çap olunmuşdu.²⁷ Təbrizdə inqilabçı şair “Əbulqasim Lahuti”nin jandarma da’vası adlı hərəkəti və sonra “Şeyx Məhəmməd Xiyabani”nin qiyamı süngü ilə yatırılır. “Mirzə Təqi Rəfət” şeyxin şəhadət xəbərini eşidib özünü öldürür (ya da öldürülür?). Şairin ağır illəri və acınacaqlı günləri yavaş–yavaş başlanır.

□ TEHRANA HİCRƏTİ

²⁶ İran ədəbiyyatının ilk novatorlarından olub, şeyx m.Xiyabaninin rəhbəri olan Demokrat Partiyasının orqanı “Təcəddüd” qəzetinin” baş katibi və Xiyabaninin müşaviri idi.

²⁷ “Ədəb” Jurnalı1919–1921 illərində 12 sayıda çıxmışdır. Bu dərgidə Şəhriyarın12–14 yaşlarında yazdığı şe’rləri çap olunmuşdur. Bu şe’rlərdən onun nabiğə (Geni) olduğu anlaşılır.

1299 Şəmsi, Bəhmən ayında (1921 Yanvar) atası onu təhsilini davam etdirməsi və tibb oxuması üçün Tehrana göndərir. 21 gün uzanan bu səfər Rza xanın kodetasından iki həftə sonra sona çatır və "Məhəmməd Hüseyn xan²⁸ Behcət-i Təbrizi" novruz bayramına iki həftə qalmış atasının tanıdığı bir qacar ailəsinə qonaq düşür. Bayram tətilatından sonra "mədrəse-yi dar-ül fünun"un riyaziyyat şö'bəsində təhsilə başlayır. Təbrizdən tanıdığı şair dostu "mirzə Əbulqasimxan Şiva" ilə birlikdə şe'r yazır, oxuyurdu. O "Behcət" adının Tehranda qadın adı olduğunu görür.²⁹ Yeni təxəllüs³⁰ seçmək qərarına gəlir. Qur'andan sonra həyatının ikinci kitabı sayılan və ən çox sevdiyi Hafizin divanından təxəllüs istəyib fal açır. Hafizdən fal açmaq üçün əvvəlcə şairin ruhuna hədiyyə olsun deyə həmd və surə oxuyur və sonra xalq arasında adət olan misraları oxuyur:

Ey Hafeze şirazi!
Bər mən nəzər əndazi
Mən talebe yek razəm
To kaşefe hər razi –

Onun falına bu beyt çıxır.

Dəvame omr o molke u bexah əz lotfe həq hafez
Ke çərxi in sekkeye dovlət be name şəhriyaran zəd³¹

Şəhriyar deyir. Hafiz şəhriyar təxəllüsünü mənə verən kimi elə fikirləşdim ki, xacə öz şagirdini ələ salıb. On dörd yaşlı yeniyetmə bir şair üçün padşah şəhriyar ləqəbini verir. İkinci dəfə olaraq hafizə müraciət etdim. Bu səfər də falıma çıxan beyt belə gəldi:

Ğəm–e ğəribi–o ğorbət ço bər nemitabəm
Rəvəm be şəhr–e xod–o şəhriyar–e xod başəm.³²

²⁸ Feodalistik dövrlərdə aristokrat təbəqəsi mənsubu olanlara Addan əlavə müəyyən ləqəblərdə verilərdi. Avropada Baron,Duk,Sır,Kont, və Rusyada Kniaz, İranda və Türk dünyasında Bəy və Xan kimi ləqəblər o cümləndir.Dililikdə bu ləqəblərə TUTUL deyilər.

²⁹ Kişinin özünə qadın adı və familyası verməsi başqa xalqların ədəbiyyatında görünmüşdür. Bu növ ləqəblərə PSEVDOKINIM deyirlr. Məşhur yazıçı Prosper Merime öz piəslərini İspan Aktrisası k.Gazol adı ilə nəşr etdirərdi. PSEVD OANDRONIM Rus və Fransız ədəbiyyatında geniş surtdə yaygındır. Məsələn Jorj Sand ,AVRDRA DODEVA adilə və CORC ELIOT isə MERI ANTUANET imzasilə yazardılar.

³⁰ Ərəb və osmanlı ədəbiyyatında "Məxləs" və iran ədəbiyyatında "Təxəllüs" deyilən ədəbi ad Xristiyan cəmiyyətlərinin yazıçı və şairlərində m'muldu. Məşhur ictimai xadimlər və yazıçıların müəyyən məqsədlə özlərinə seçdiyi əlavə və sonrakı ad bu təxəllüsdən daha genişdir. Vladimir iliç Uliyanovun 39 müstəər adı vardı (Lenin). Ondan başqa Yusif Vissarianoviçin təxəllüsü "Stalin" və Aleksı Peşkovun təxəllüsü "Gorki"dir. Dilçilikdə bu Adlara PSEVDONIM deyilər.

³¹ Hafiz! ömrün dəvamını və padşahlığı haqqın lütfündən istə

Ki fələk bu dövlət sikkəsini şəhriyarlar adına vurmuşdur.

³² "Qəriblik qəminə dzə bilmədiyim n/ z əhrimə gedib zmə padiah olum". Bu e'rdə həmiəlik Təbrizə

Hafizin divanında şəhriyar kəlməsi iki dəfə gəlmişdir və bu iki falda şəhriyar sözü gələn hər iki qəzəl mənim uğruma çıxdı. Mənim istəyimə cavab olaraq verildi. Demək Hafiz mənə israrla şəhriyar adını verir və mənim gələcəyimi o daha yaxşı görürdü. Şəhriyar bir neçə il şe'r oxuduğu zaman son beytini şəhriyar təxəllüsünü qeyd elədiyi üçün utanıb oxumazdı. Şəhriyarla birlikdə Tehrana gələn dostu Mirzə Əbulqasimxan Şiva da şair idi. O Əhməd şah Qacarın sarayında vəzifə sahibi idi. Məhz bu münasibət üçün Şəhriyar ona "Şəhyar" təxəllüsünü verir. Şəmsi ili 1304 (1925)-ci ildə Rza xan çevrilişlə hökuməti ələ keçirib bir sıra qanunları həyata keçirməklə birlikdə hər kəsi sicilli (Pasport) almağa məcbur edirdi. Şəhriyar da öz adı və təxəllüsünü yazdırmaq üçün müraciət etdikdə sicilli idarəsi ona bu adı verməkdən çəkinir. Çünki ölkədə padişah bir nəfər olarmış. Hal bu ki, o padişahlar məhv olub getdilər və əbədi yaşayan, Şəhriyar və onun adı oldu. Şəhriyar məcburən Məhəmməd Hüseyn Behcət-i Təbrizi" rəsmi adını qəbul edir, ancaq o da rəsmi sənədlərdə məhdud qalır və o "Şəhriyar" olaraq tanınır. Şəhriyar 1300 Şəmsi (1921) də Dar-ul fünün orta məktəbində təhsilini davam etdirir. O həmin illərdə ə'laçı məktəbli olması ilə bərabər şöhrəti get-gedə artan şair kimi xalq arasında və şairlər içərisində məşhur olurdu. İranın böyük inqilabçı şairi "Fərruxi Yəzdi"nin "Tufan" adlı qiraətxanasına get-gəl edir və beləliklə o böyük şairlə yaxından tanış olur. Fərruxi Yəzdi ona son şe'rlərini oxuyur və onun fikrini öyrənmək istəyir. O adətən inqilabçılıq səciyyələrini lirik şe'rlərində daşıyardı. Şəhriyara sonralar ən məşhur şe'ri olacaq son qəzəlini oxuyur:

Şəb ço dər bəstəm o məst əz meye nabəş kərdəm
Şah əgər həlqe be dər kuft cəvabəş kərdəm³³

Şəhriyar onun şe'rində tam bir hərfi dəyişdirməklə şe'rin taleini dəyişdirir və bəlkə də şe'rin bu şəkli o şe'rin bunca şöhrət qazanmasının səbəbi olur. O "şah" yerinə "mah" kəlməsini Fərruxiyə təklif edir.

Şəb ço dər bəstəm o məst əz meye nabəş kərdəm
Mah əgər həlqe be dər kuft cəvabəş kərdəm³⁴

Fərruxi sevincindən onun alnını öpür. Şəhriyarın şe'rləri həmin illərdən Fərruxinin buraxdığı "şəfəq-i sorx" qəzetində və digər çox tirajlı paytaxt mətbuatında çap olunurdu. Onun şe'rləri mətbuat tirajının artmasına səbəb olurdu.

³³ Gecə gapını bağlayıb onu xalis meydən məst etdiyimdə,

Gapını döyən şah da olsa onu geri gaytardım.

³⁴Gapını döyən mehtab (Ay)da olsa onu geri gaytardım.

O həmədanlı inqilabçı şair “Mirzadə Eşqi” ilə dost olub onun şe'rlərinin ilk dinləyicisi imiş. Eşqi də onun fikrini soruşar və onun ədibanə rəyini minnətdarlıqla qəbul edərmiş.

Şəhriyar 1303 (1924) də Xorasandan Tehrana gəlib İranın ən böyük şairi “İrəc Mirza” ilə görüşür. İrəc onun atasının yaxın dostu olub və qardaşlığının oğlu – Şəhriyarın – bu qədər qüdrətli şair olduğundan sevinir. Şəhriyar həmin illərdə siyasi cərəyanlara qoşulub “Mərdan-e kar”³⁵ solçu partiyasına üzv olur. Dəfələrlə ictimai fəaliyyətlər sırasında və küçə nümayişlərində nitq edir və döyülür. Nəhayət bir mö'cüzəvi hadisə sonunda bu siyasi dəstədən ayrılır. Şəhriyar o sıralarda dramaturgiya ilə də məşğul olmuşdur. Sonralar “Tudə partiyası”na qoşulduğu üçün sovetlərə məcburi mühacirət edib Moskva şəhərində məzlumanə vəfat edən “Əbdülhüseyn Nuşin” və intiharla gənc yaşda dünyasını dəyişən “Rza Şəhrizad”la birlikdə bir neçə pyesini səhnəyə çıxarır. Bə'zən də dostlarının yazdığı dram əsərlərinə şe'rlər və təranələr əlavə edir.

Şəhriyar 1303 (1924)–cü ildə atasının əmri ilə tibb ali məktəbinə daxil olur və eyni zamanda ədəbi yaradıcılığını da davam etdirir.

1308 (1929)–cu ildə ilk şe'rməcmuəsini nəşrə buraxır. Xəyyam nəşriyyatının müdiri “Məhəmmədəli Tərəqqi” onun divanına müqəddimə yazılması üçün məşhur alim və ədəbiyyatşünas “Səid Nəfisi”yə müraciət edir. Ancaq Şəhriyar, divanına, bir yazıçıdan yaxşı, bir şairin müqəddimə yazmasını tərcih etdiyi üçün, nəşir ona “Məlik-üş şüəra Bəhar”ın müqəddimə yazmasını təklif edir. Bəhar nəşirin xahşini qəbul edir və Şəhriyarın divanına müqəddimə yazır. O yazmış olduğu müqəddimədə, 23 yaşlı Təbrizli şair haqqında belə rəy verir: “Ağayi Şəhriyar nəinki İranın bəlkə bütün şərfin iftixarıdır”³⁶.

Bu kitabın nəşrindən sonra vərəm xəstəliyi ilə 1308–ci (1929) ildə vəfat edən məşhur qadın xanəndə “Muçul Pərvanə”nin mərsiyəsinə həsr etdiyi “ruh-e pərvanə” adlı poeması nəşr edilib, böyük şöhrət qazanır.

Bu arada Şəhriyar sevdiyindən ayrılmağa məcbur edilir.

Qorxum budu yar gəlməyə birdən yarıla sübh
Bağ rım yarılar sübhüm açılma səni tari.
Gəlməz tanıram bəxtimi indi ağ arar sübh
Qaş beylə ağ ardıqca daha baş da ağ arı
Eşqin ki qərarında vəfa olmayacaqmış
Bilməmə ki təbiət niyə qoymuş bu qərarı
Rişxənd ilə qırcandı səhər söylədi durma
Can xorxusu var eşqin uduzdun bu qumari
Oldum qara gün ayrılalı ol sarı teldən
Bunca qara günlərdir edən rəngimi sarı
Göz yaşları hər yerdən axarsa məni tuşlar
Dəryayə baxar bəllidi çayların axarı
Eşqi varıdı Şəhriyarın güllü–çiçəkli
Əfsus qara yel əsdi xəzan oldu bahari

³⁵ İş kişiləri.

³⁶ Divnan–I Şəhriyar 1308

Onun sevgi dastanı Tehranda bomba kimi partlayır və dillərdə dastan olur və gündəlik qəzetlər və jurnallar hər sayıda, bir az doğru bir az uydurma, bu məhəbbət macarası barədə məqalələr yazır və tiraj artırirdilər. Şair 1308 (1929) da tibb təhsilini tamamlayır. Ümumi doktorluq imtahanları ərəfəsində məhəbbət macarası nəticəsində imtahanda iştirak edə bilməyib həmin sevda üzündən “Rza şah” ın sarayı ilə toqquşmaq məcburiyyətində qalır. Sevdiyinin yaxınlarından olan “Çrağəlixan Pəhləvi”, onu bir müddət “Bağışah” zindanında həbs edir. Çrağəlixan, Rzaşahın əmisi oğlu və vəliəhd(Məhəmmədrza)ın köməkçisi idi. “Əmirəkrəm” ləqəbli Çrağəlixan Pəhləvi 1308(1909)–ci ildə onun müdafiəsinə mane’ olur və Şəhriyarı Xorasana sürgün edir. Şəhriyar Xorasana gedir və orada, Tehrandan tanıdığı Qacar sarayının ən saygın rəssamı və İranın ən məşhur və ən qüdrətli ustad sənətkarı “Kəmal-ül mülk” ün evinə sığır. Kəmal-ül mülkdə Rzaşahın portretini çəkməkdən imtina etdiyi və Qacarlara vəfakar olduğu üçün “Neyşabur”da sürgün həyatı yaşayırdı. 1314(1915)də Çrağəlixan vərəm xəstəliyi ilə ölür və Şəhriyarın yaxın dostu, böyük musiqi ustası “Əbülhəsən Səba” ona Əmirəkrəmin ölüm xəbərini və Şəhriyarın Tehrana qayıda biləcəyini yazır. Şəhriyar 1314də Tehrana qayıdır və pərişan həyatını nizama salmaq üçün iş peşində gəzir. Müxtəlif işlərlə məşqul olur və ən son “Bank–e sənəət və fəlahət”³⁷də daimi olaraq mühasib vəzifəsində işə başlayır. İki il sonra atasının yetim buraxdığı ailəsinə baş çəkmək üçün, 16 il doğma şəhərdən ayrı qaldıqdan sonra Təbrizə gedir. 1315 (1935–ci ilin Mart ayının axırlarında) bir neçə günlüyə Təbrizə gedir və yeni ilə Təbrizdə başlayır. 1316–cı ilin Məhərrəm ayı, novruz bayramı ilə eyni zamana rast gəlmişdi. O, Edvard Jozef³⁸ adlı dostu ilə birlikdə Təbrizə gedir. Onunla birlikdə Məhərrəm əzadarlıqlarında iştirak edir və Jozefi də özü ilə əzadarlıq dəstələrini görmək üçün Təbriz bazarlarına aparır. Şəhriyar deyirdi:

“Rasta bazarda “Kərim ağa Safi” dəstələrin ortasında hərəkət edir və sinəzənlər onun:
«Yövmi Aşuradı ya ruz–i qiyamətdir bu gün

Ya qiyamət ərəsindən bir əlamətdir bu gün» başlıqlı növhəsini vird tutub oxuyaraq sinə vururdular. Birdən Safi, əlini qaldırdı və o qədər camaat onun əl işarəsi ilə susdu. O boyda bazarda milçək qanadının səsi eşidilə bilərdi. Safi o an virdi dəyişib başqa bir şe’r oxudu. bir anda hamı onun bədahətən oxuduğu şe’rləri təkrarlamağa başladılar. Camaat ağlamaqdan özlərindən keçirdilər. Edvard Jozefə gözüm sataşdı, gördüm o da için için ağlayır”.

Şəhriyar bu səfərində atasının vəfatı nəticəsində pərişan düşmüş ailəsini gördü və Təbrizdə bir ayını kədərlə keçirdi. O Təbrizdə atasının son illərdə Şəhriyar oğlunun ayrılıq qəmindən ağlayıb keçindiyini duydu. O oğlunun həkim olmaqdan, şair olub eşqi dastanlarının dilə–dişə düşməsindən narahat imiş³⁹. Şəhriyar da bu məsələdən ömrü boyu əziyyət çəkər və deyərdi: Atam məndən küskün getdi. Şəhriyar məhərrəmlik qurtardıqdan sonra Tehrana qayıtdı.

Mən də illər uzaq düşdüm elimdən
Ata öldü fələk vurdu belimdən

³⁷ Kənd təsərrüfatı Bankası.

³⁸ O Framasoner və eyni zamanda ədəbiyyatşünas və yazıçıdır.

³⁹ Bu əhvalatı ustadın bacısı Səriyyə xanım bizə danışmışdır.

İndi düşməz ata adı dilimdən

Bə'li oğ ul! Bizlər hamı həmdərdik
Güllər əkdik amma tikanlar dərdik

O artıq İranın ən qüdrətli və ən məşhur şairi olmuşdu. Şe'r dəftərləri yüksək tirajlarla çap olunurdu. Naşirlər onun şe'rlərini icazəsiz və şairdən xəbərsiz çap edirdilər. Qur'ani-kərimdən sonra onun şe'r kitabları İranın ən çox satılan kitabları idi. İranın bütün böyük şairlərinin, yazıçıların, musiqi sənətkarlarının, alimlərinin və bütün ziyalı təbəqəsinin ən seçkin simaları onun ziyarətinə can atırdı. "Sadiq hidayət" kimi dünya şöhrətli publisist, modern şe'rın atası kimi tanınan "Nima Yuşic" ölkənin ən böyük müğənnilərindən olan "Qəmər-ül müluk vəziri" və "Əbülhəsən xan İqbal-üs sultan" kimi xanəndələr, "Əbülhəsən səba", "Dərviş xan", "Həbib Səmai", "Əbdülhüseyn xan Şəhnazi", "Hacı Əliəkbərxan Şəhnazi", "Rza Məhcubi" və digər musiqi ustadları, gənc nəsildən "Huşəng İbtihac", "Firudin Müşiri", "Əxəvan-i Salis" kimi şairlər, "Cəlal Al-i Əhməd", "Doktor Əli Şəriəti" kimi yazıçılar, "Ayətullah Talıqani" kimi din xadimləri və bir sözlə, bütün məşhur simalar onun evinə bir xanəqah kimi yığışar və ustadın şirin və isti məclisindən faydalanardılar.

Bu arada ikinci dünya müharibəsi baş verir. 1320-ci ilin Şəhriyər ayında(1941 Sentyabr) Rza xan ölkədən sürgün edilir və İran, beynəlxalq savaşa təəfsiz olsa da müttəfiq dövlətlərin sərxoş əsgərlərinin çəkmələri altında qalır.

Qanlı dırnaqlar ilə İngilis əl qatdı bizə
Baxısan Rus Arazdan keçir İran apara
Aradan bir də bizi bölsələr ərbablarımız
Qorxuram qoymayalar Təbrizi Tehran apara

Hər bir İranlı kimi Şəhriyarın da acılı günləri başlanır. Bu ağır illərin dəhşətli tə'siri Şəhriyarın əhval-ruhiyyəsində həmişəlik mənfi izlər buraxır. O həmişə səksəkə ilə "şəhriyər-e 20" deyib ağlayardı. Ustadın ruhunda dərin yaralar buraxan hadisələr, ölənin günə qədər onun yaxasını boşlamadı.

Şair yatağa düşdü. O artıq heç kimsə ilə görüşmək istəmirdi. Bütün hadisələr əl-ələ verib onun dünyadan qopması və içində coşan Allahına qovuşması cazibəyə zəmin hazırlayırdı. O ölkənin pozğun vəziyyətini görüb, xalqın pərişanlığına qatlaşa bilmirdi. İranın şimalı Rus saldatları, cənubu İngilis əsgərləri və paytaxtı isə müttəfiq qoşunların işğalında idi. Bu arada başqa bir xəbər də onu sarsıtdı. Azərbaycanda M.C.Pişəvəri hökumət qurmuşdu və Təbrizdən Tehrana mühacirətlər başlanmışdı. "Mirzə Cəfər Sultan-ül Qurrai", "Mirzə Əbdullah Müctehidi", "Nəxcəvani" qardaşları, "Əllamə Təbatəbai", "Əllamə Mirzə Məhəmməd Əli Müdərriş Xiyabani" kimi şəxsiyyətlər şəhərdən ayrılıb Tehrana daşınırdılar. Bu sırada Şəhriyarın anası da Tehrana gəldi.

□ Ş ƏHRİYARIN ANA DİLİNƏ DÖNÜŞ Ü

1325 (1946)-ci ilin bahar fəslində Ş əhriyarın anası xəstə və küsgün oğlunu qərib buraxmaması üçün Tehrana gəldi. Ş əhriyarın anasına qovuşması onun əhvalını dəyişdirdi. “Xanımnənə” (Kövkəb xanım) Təbrizdə ikən qohum-qonşudan, oğlunun böyük bir şair olduğunu eşitmişdi. Mətbuatda dərc olunan şe’rlərini ona oxusalar da, ana, şair balasının şe’riyyatından bir şey başa düşməmişdi. Tehrandə isə camaatın dəstə-dəstə şair Ş əhriyarın evinə gəlib onu ziyarət etməyə can atmalarından gördü ki, oğlu çox məşhur bir şairdir. Ancaq o oğlunun şe’rlərindən ləzzət apara bilməməsi üçün heyfsilənir və oğlundan, onunda başa düşəcəyi bir dildə şe’rdeməsini istəyirdi.

Şəhriyar bu səfər çətin bir sınaqda idi. Anası Azərbaycanın nəhəng şairlərinin şe'rlərini əzbər bilər və şair balasını körpə ikən o şe'rlərlə yuxuladardı:

Getmə tərsa balası mən də sənə sayə gəlim
Yarışım damənüvə sənə kilisayə gəlim

Ya ki sən gəlgilən islamı gülüm eylə qəbul
Ya ki tə'lim elə mən məzhəbi isayə gəlim

İndi Şəhriyar "Seyid Əzim"lə yarışmalı və ana dili ilə bərişməli idi. Uşaqlıqdan Tehrana gəlib birçə kəlmə belə Türkcə danışa biləcəyi bir çevrədə qərar tapmayan Şəhriyar ana dilini fars ləhcəsi ilə danışırdı. Yaşlı anası ilə yuxusuz gecələrində oturub, onun xatirələrinə qulaq yatırırdı. Ana yenə də mətbəxdə yemək bişirərkən, Şəhriyarın qardaşının yetim qalmış balalarını dindirərkən, şair oğlunun paltarlarını yuyarkən həmyerlisi olan "Xəstə Qasım"ın qoşmalarını zümzümə edirdi:

Bu dünya fanidir fani
Bu dünyada qalan hani
Davud oğlu Süleymani
Taxt üstündən salan dünya

Şəhriyarın min illik hafizəsi yerinə qayırdı. Bu dilin ahəngi ona başqa cür gəlirdi. Onun qulağına nisgil, həsrət, səmimiyyət, doğ malıq dolu sözlər və ahənglər səslənirdi. Onun şair təb'i ana dilinin incəliklərini yenidən qavradı. Anası oxurkən o da zəməzəm zümzüməli sözlər pıçıldamağa başladı.

... Dünya yalan dünyadı
Süleymandan-Nuhdan qalan dünyadı
Oğul doğub dərdə salan dünyadı
Hər kimsəyə hər nə verib alıbdı
Əflatundan bir quru ad qalıbdı...

Ana dili onun dodaqlarında qönçələnməyə başlamış, bal kimi süzülürdü, damla-damla, misra-misra, bənd-bənd təranələr yağırdı, başqa bir bənd doğuldu:

Bir uçaydım bu çırpınan yelinən
Bağlaşaydım dağdan aşan selinən
Ağlaşaydım uzaq düşən elinən
Bir görəydim ayrılığı kim saldı
Ölkəmizdə kim qırıldı kim qaldı.

O böyük bir hadisənin baş verməsindən xəbərsiz, uşaqlıq xatirələrini şe'rləşdirirdi. 1329 (1950)-cu ilin qış fəslində "Heydər babaya salam" şah əsəri yazıldı və anası oğlunun nə kimi bir şair

olduğunu gözü ilə görüb, inandı. Amma Şəhriyar bu şe'ri ciddi tutmurdu və hələ o şah əsərin əhəmiyyətinə varmamışdı. Deyir:

1330 (1951)–ci ilin novruz bayramında bizdən yaşca böyük olan Təbrizli “Nazim–üd dövlə Diba”nın bayram görüşünə getmişdim. Bir neçə həmsəhri və tehranlı da oradaydılar. Məndən yeni bir şe'r oxumağımı istədilər. Mən də Heydər babadan bir neçə parçanı oxumağa başladım birdən–birə, adətən qonaq otağına gəlməməsini bilən evin yaşlı qadını olan Azərbaycanlı xidmətçisi pərdəni qırağa vurub içəri girdi və mənim ayaqlarıma döşəyib hönkürtü ilə ağlayaraq hıçqırıb dedi: Bala mənim dərdlərimi deyirsən!
Mən o gün bu şe'rin şe'r olduğunu anladım.

Heydərbaba hələ çap olunmadan dilə–dişə düşmüşdü. Şəhriyarın o illərdə şagirdi olan H.Ə.Saya deyir:

Dəstə–dəstə təbrizlilər gəlirdilər və Şəhriyarın evində oturub ondan heydər babanı oxumasını xahiş edirdilər. Mən onları nə şairə nə də şe'r həvəskarına oxşada bilmirdim. A'di xalq təbəqələrindən cürəbəcürə adamlar idilər. Şəhriyar heydər babanı oxuyan kimi onlar bir misra ilə büzüşür ağlayırdılar, Başqa bir misra ilə çiçəklənib gülüşürdülər. Qəribə sehirli bir təsiri var idi. Şəhriyardan tərcümə etməsini xahiş etdiyim zaman o tərcüməsinin imkansız olduğunu dedi. Mənim bu şe'rə qarşı ətəşim get–gedə artdı və Azərbaycan Türkcəsini öyrənmək qərarına gəldim.

Heydərbaba həmin il tehranda kiçik bir cüdvə şəklində çap olundu. Yayılan kimi qurtardı və əldən–ələ dolaşdı. Üç ayda üç dəfə çap edildi. Hər kəs onu oxumaq və onu orjinal dildəki incəliklərini anlamaq və udum–udum başa çəkmək istəyirdi. Fars dillilər onun dadından məhrum qalmamaq üçün Türk dilini öyrəndilər. İranın böyük yazıçısı “Seyid Məhəmməd Əli Camalzadə” İsveçrədə yaşasada Türkcə öyrənməyə başlamasından xəbər verdi. İranın ən böyük müasir şairi və Şəhriyarın ustadı sayılan “Məlik–üş şüəra Bəhar”, “Seyid Əbülqasim Əncəvi Şirazi” və başqaları heydər baba üçün Türkcə öyrəndilər. Fars dilinin ən böyük ensiklopediyasının müəllifi “Əllamə Dehxuda” şagirdlərinə və dostlarına heydər babanı oxuyurdu. “Əllamə Mirzə Məhəmməd xan Qəzvini”, “Seyid Həsən Təqizadə”yə deyib ki: heydər babanı oxu və anlamağım üçün mənə kömək et görüm bu nədir. Eyni zamanda şair olan dünya şöhrətli fizik “Professor Möhsün Həştrudi” heydər babadan bə'zi bəndləri atomu kəşf edən “Albert Enşteyn”ə oxuyur və beləliklə iki dahi–bir–birini görməsələr də–dostlaşırlar və bu dostluq sonralar Şəhriyarın “Enşteynə pəyam” şah əsərini yazması ilə nəticələnir.

Türkün dili tək sevgili, istəkli dil olmaz
özgə dilə qaçsan, bu əsil dil, əsil olmaz
öz şe'rini farsa, ərəbə qatmasa şair
Şe'r oxuyanlar, eşidənlər kəsil olmaz.
Fars şairi çox sözlərini bizdən aparmış
“Sabir” kimi bir süfrəli şair, pəxil olmaz
Türkün məsəli–folkuloru dünyada təkdir
Xan yorğanı, kənd içrə məsəldi mitil olmaz

Şəhriyarın ədəbiyyat tarixində bir şairin öz həyatında misli görünməmiş dərəcədə, xalq tərəfindən mö'cüzəvi şəkildə pərəstiş edilməsi bəzi müəyyən çevrələr tərəfindən çəkilməz olmuşdu. Bəzi dövrlərin mətbuatını vərəqlədiyimiz zaman, uzun bir müddət Şəhriyardan bir iz və əsər görünmür.

Hünər dilin, qələmin işdən salan, məni də
İşdən salıb itirib pak adımları-sanımı

Sanki ona qarşı tərtiblənmiş bir sükut hilesi qərara alınmışdı. Onunla yarışmaq üçün və onun şairlik mərtəbəsinə çatmaq üçün savadlarını artırıb, ədəbiyyatın incəliklərini öyrənmiş «şairlər» onu qısqanıb bəzi ədəbi eyb-iradları lağ-lağa kimi çeynəyirdilər. Kimisi – «şe'rlərində Türkcə fikirləşib farscaya uydurur», kimi boş sözlərlə, bəziləri bir kəlmə tapıb səliqəsinə uyğun olmadığını üçün o kəlməni lağa qoymaqla, onu xalq arasında unudurmağa can atırdılar.

Qırx ildir ki, dustağam mən
Qaralar içrə ağam mən
Deyirsən bəs ki sağam mən?
Bağırmaqdan iş qurtulub
Boğaz, bağırmaq yırtılıb.

Ancaq nədənsə bu qədər baykotlar və təkliyə itələnməsinə baxmayaraq, hər hansı bir təbliğat və xalqa çatdırılmaq alətinə sahib olmayan Şəhriyar gündən-günə daha da artıq məşhur olur, daha çox sevilirdi. Onun şe'ri, mürəkkəbi qurumadan dildən dilə düşür, dodaqdan dodağa dolaşır, xalqın xanəndələri tərəfindən oxunurdu. Hər kəs Şəhriyardan bir neçə beyt şe'r əzbər bilirdi. O, hökmdarlar tərəfindən qondarılmış deyil, xalqın öz tərəfindən xalq şairi seçilmişdi. Bir yandan hökumət, bir yandan da dövrü siyasi dəstələr və partiyalar onun qarşısında şairlər dikəldirdilər. Kimisini modern şe'rın atası, kimisini milli şair olaraq təbliğ edirdilər. öz arifanə xəlvətini pozmayan tənha şair, şe'r əncümənlərində görünmürdü; onun adına şe'r gecələri qurulmurdu, mətbuatda ona qarşı susqunluq hökm sürürdü. Bir neçə yaxın yar-yoldaşından başqa, heç kim ona yaxınlaşmırdı. Şöhrət divanəsi olan saf-sadiq dostu, şeytanların hiyləsinə uyub ona rəqib kəsilirdi. Bir tərəfdən millətçi xəstə çevrələr onu farsca yazdığı üçün qınayır, uşaqlıq dostu olan şairi Şəhriyarı həcv etməyə vadar edirdilər, bir tərəfdən hər gün onun evində ocağının başından ayrılmayan bir şairi onun önünə tikirdilər. Sol təmayüllülər, onun siyasi şe'rlər yazmaması və hər hansı bir siyasi partiyaya sığışmaması və xəstə dəstələrə qoşulmaması üçün ona liberal şair deyirdilər. Xarici dövlətlər və daxili dəstəklər onun qarşısında xalq şairi yonurdular. Amma Şəhriyar tam mə'nası ilə bir dahi kimi zəmanşünaslıqla, heydər babanı tam vaxtında yaratdı və tam zamanında nəşr etdirdi. Uzun illər boyu Türk dili ilə yazılmış əsərlərin nəşri qadağan idi. Yasaq Pişəvəri hərəkatının məğlubluğundan sonra daha da qatılmışdı.

Türkü olmuş qadağan, divanımızdan da xəbər yox
Şəhriyarın dili də vay deyər, divan ilə getdi

Milli neft nehzəti və ictimai çaxnaşmalardan irəli gələn keçici azadlıq və kontrolsuzluqdan məharətlə yararlanan Şəhriyar, düz bu qarışıq vəziyyətdə heydər babanı nəşr etdirdi. Heydər babanın bunca iqbalının başqa bir rəmzi də, elə xalqın bu Türksəmiş və Türkcə əsərə həsrət qalmış bir dövrdə yayılmasıdır. Şəhriyarın bu əsəri yaratması və müntəşir etməsi ilə, ona qısqanan çevrənin əlinə dha bir güclü bəhanə keçmişdi. Hökumət də ondan narazı qalmışdı.

Sə'dinin bağ –i gülüstanı gərək həşrə qədər
Alması səllələnib, xurması zənbillənsin
Lə'nət ol bad-i xəzanə ki, nizami bağının
Bir yava gülbəsərin qoymadı kakillənsin
Arzu cügələrində biz əkən məzrəələr
Diyəsən sadələnib, qoy hələ sünbüllənsin

Şəhriyar deyirdi: Allah mənə hər bir mə'nəvi vergi endirdiyi zaman, məni maddi dünyama bağlayan başqa bir vergini əlimdən almışdır.

O bu yol da heydər babanın bədəlini ödəməli idi. 1331-ci ilin 31 də (1952, 22 İyul) xəstə yatmış anası və Şəhriyarın dünya ilə olan yeganə bağlılıq sapı qırıldı, qopdu. Şairin anası vəfat etdi. Ananın vəsiyyəti üzrə, onun cənazəsini can dostu Lütfullah Zahidi⁴⁰ ilə gedib "Qum" şəhərinin darus səlam qəbristanında torpağa verdi. O anasız qalıb bəşəriyyətə başqa bir hədiyyə yaratdı. "Ey vay anam" şah əsəri bu itgi nəticəsində yarandı.

Kaş bütün bəşəriyyət bu şeri oxuya və incəliklərini anlaya bilmək üçün bu şerin dili (farsca)nı öyrənəydi. Təkcə bu şe'rbir dil öyrənməyə dəyərdi. Bu şe'rin bir neçə bəndinin tərcüməsini oxuculara nisgil edir, gözəlliyin ən son həddində tərcümə edən mütərcimi, şair "Xəlil Rza"ya Allahdan rəhmət diləyirik.

6.

El-obaya gözündən işıq verən bir ana
Hey-hat, söndü o işıq döndü dünya zindana

Xeyr! ölməyibdir o eşidirəm səsini
Üşüyəndə duyuram yenə od nəfəsini
Görürəm vermiş yenə uşaqlarla baş-başa
Yenə duz tökür aşə
Nahid kirit!
Bicən, keç...çəkil bir az kənara
Kəfkiri qoy yerinə əl-ayağa az dolaş
Yenə fikrində xəstə yenə də səbzəli aş

7.

⁴⁰ Zahidini ilk Şəhriyarşünas kimi qeyd etmək məntiqlidir.

o atamın yanında torpağa tapşırıldı
gəldi qohum əqrəba baş sağlığı verdilər.
Dodaqlarda cümlələr kəlmə-kəlmə qırıldı
Göz yaşına qarışdı təsəllilər ümidlər
Yaxşı xətm tutuldu qəmli-ələmli məhzun
Zəhmət çəkib gələnlər lütfünüz artıq olsun
Ürəyimi yandırır göyəndir ana dərdi
Mən anamı istədim onlar təsəlli verdi

8.

Bəs o kimdir
Yorğanı yenə üstümə çəkdi?
Yenə gecə yarısı istəkana su tökdü
Qızdırmanın içində başım, bədənim yanır
Qorxulu bir yuxudan mən yenə də oyanır
Gözlərimi açanda yenə görürəm onu
Ayağımın ucunda yalnız oturduğunu
Bu gecə sübhə yaxın o yenə gəldi asta
Yenə barmağı üstə yenə qulağı səsdə
Yenə öz Allahı ilə razi-niyaz edirdi
O ahəstə-ahəstə
Xeyr! ölməyib anam! Yaşayır köksüm üstə.

9.

Nəqədər ki, mən sağam anam da sağdır mənim
Səsimdə, nəfəsimdə yaşayacaqdır mənim
Yaşayacaq qəhimdə pərişan gülüşümdə
Bir sözünü yad edib qırılan gülüşümdə
Onun südündən əmdim mən şairlik təb'imi
Həyatımı, ömrümü, ilhamımı qəlbimi
Bir şairə döndərən, bir məş'ələ döndərən
Anam oldu, anamdır mənə hər şeyi verən
O mənim mə'bədimdir
ölməzdir, əbədidir
Heç ölərmə söyləyin sual verin cahana
Şəhriyarı yetirən şir ürəkli bir ana.
O sevgidən yoğrulmuş yanar-qaynar bir ürək
Hara getsəm, köksümdə mənimlə bir gedəcək.
Heç bilsən mənə bir vaxt nələr, nələr demiş o
Həqiqətlər söyləmiş, əfsanələr demiş o
Onun nağıllarıyla qanadlanmış xəyalım
Bayatılar, laylalar təranələr demiş o
Beşiyimin başında gah gülmüş, gah ağlamış

Qundağımın bağı nı nəğ mələrlə bağ lamış
Mənim eşqim ilhamım hər nəyim var onundur
Bu qəmlər bu ələmlər bu misralar onundur
Mən yazmıram bəlkə də yazır indi bu şəri
Onun qızıl şua tək könül titrəyişləri
Mən onun sayəsində boya–başə çatmışam
Anam məni yaratmış mən aləm yaratmışam.

11.

Pərəstarlıq elədi beş il xəstə oğluna
Qanlı göz yaşları ilə nicat verən o ana
Bəs övladı neylədi? Heç nə inan ki heç nə
Ş əfaxanədə yalnız özgənin ümidinə
Bir gün xəbər gəldi ki, tamam oldu həyatı
Sındı qolum–qanadım.

12.

Qum şəhəri yolunda dağ lar məni dağ ladı
Dağ ları da özüm tək sinəsi şan–şan gördüm
Dağ ları da özüm tək səssiz danışan gördüm
Qara cizgilər dolu bir səhra bir qəm yolu
Mənim üçün qorxulu...
Dəryaça da eləbil ağ layırdı halıma
Dayanıb fikrə daldıq
Günbəzin ətrafını dolanıb namaz qıldı.
Göy mamırlı daşların baxdıq yan–yövrəsinə
Düşdü gözümün yaşı yasinin surəsinə
Bitdi... yasin də bitdi
Anam torpağ a getdi.

13.

Mən o gecə atamı gördüm, yuxumda gördüm
O anamı səslədi anam hay verdi ona
Ayın dörd çevrəsini bulud duman–bürüdü
Bildim anam gedəcək
Ana,
Getmə!
Can ana!
Atam həyat bağı nda öz uca çardağı nda
ən ülvü bir aləmin müqəddəs qucağı nda
Elə aləm ki, orda nə ələm var nə qəm var
Əziz ana oğlundur bu sözləri söyləyən
Bütün əzablarının, dərdlərinin muzdunu

Bir damcı göz yaşı ilə ödəyirəm bu gün mən
Sən dərdimi çəkməkdən xilas oldun ölərək
Rahat uyu anacan təzə yerin mübarək!

14. Qarşıdadır.

Qarşıda hələ qəmim–kədərim
Mənim anasız günüm mənim yetim günlərim
Birdən sanki yer çəkib ürəyimi apardı
Qəbristan sükutunda anam fəryad qopardı
Daşların arası ilə o yüyürüb o qaçır
Ayaqları dolaşır
O yıxılır
Dikəlir
Gəlir
Dalımca gəlir!
Hürkmüş bir dəli kimi vağ zalacan yüyürdüm
Adam içinə girdim
Evə gəlib çatanda gördüm o məndən qabaq gəlib durub eyvanda
Çabalayır, çırpınır məndən gileylənirdi
Yarım qapalı gözlər elə bil ki deyirdi
Məndən ayrılma.

15. Gəldim.

Başım gicəllənirdi
ürəyimə elə bil civə doldururdular
Gözümün qabağında yer–göy qalxıb enirdi
Hər şey pərən–pərəndi, hər şey qorxunc, tarumar.
Başımdan basmaq üçün səma məni gəzirdi
Tufanda boğmaq üçün dərya məni gəzirdi
Günahkar gözlərimdə dünya zülmətə dönmüş
Maşının təkərində küləklər oda dönmüş
Küləklərimi bu əsən? ya onun zəif səsi?
Mənim arxamca qaçan o vücudun naləsi

16.

Evə gəldim.
Oxlanmış!
Dilimdə söz qurumuş!
Gördüm yenə hovuzun o başında oturmuş
Yenə də mis ləyəndə ağ köpüyü yayır o
Mənim andıra qalmış köynəyimi yuyur o
Sanki azcaqımışdı
Amma qəlbi sınımışdı

Dedi məni torpağa tapşırıb gəldin
Sağ ol
Yalqız qoymayacağ am səni binəva oğ ul
İstədim gülümsünüb çıxam bu ıstıbahdan
Ancaq o xəyal idi sinəm od tutdu ahdan
Yumruq boyda qəlbimdə dünya boyda kədərım
Sən indi bir xəyalsan
...ey vay anam!, mədərim!

O öz anasını itirmiş Tehrandakı dostlarını bir–bir əldən vermiş, qürbət günlərini yaşamağa başlamışdı.
Nə diz var ki, sürünüm nə üz var ki qaydım
Nə yük qalıb nə yabı, soyubla karvanımı

O, daha böyük bir ana ardınca, ana yurdu Təbrizə getməyi qərar verdi və bir gecə səssiz–sovsuz hər kəsdən gizli küsgün vəziyyətdə Təbrizə qaçdı.

Tehranın qeyrəti yox Ş əhriyarı saxlamağa
Gəlmişəm Təbrizə ta yaxşı– yaman bəllənsin

□ TƏBRİZ HƏYATI

Tehrani, dəccal mənə Təbrizlədi

Mən də gəlib, Təbrizi Tehranladım.

1332-ci ilin (1954) qış mövsümündə, novruz bayramına bir neçə gün qalmış Təbrizə gəldi. İlk öncə “Şeşgilan” məhəlləsində olan “Daşdərbənd” küçəsinin üzbə-üzündə bir ev kiraladı, sonra həmin xiyabanda, “Tofiq dərbəndində” bir evə daşındı. Şəhriyar bu evin 35 ildən sonra məzarı olacağından xəbərsiz idi. Çünki hal-hazırda o ev məzarının məhvətəsinə düşmüşdü. Təbrizdə artıq bir neçə nəfərdən başqa onunla dostluq edə biləcək adama qalmışdı. O Təbrizdə Əbul Həsən xan İqabal Azər, Ayətullah Əllamə Mirza Əbdullah Müctehidi, Hacı Məhəmməd və Hacı Hüseyin Naxçıvani qardaşları, Mirza Əli Əsgər Müdərris, Mirza Cə'fər Sultanulqurrrayi kimi Təbrizdə “Gözəllərin axıra qalmışı” olan bir neçə şəxslə müəşirət edirdi. Bir neçə dəfə Tehranlı dostları Təbrizə onun görüşünə gəldilər: İrənin böyük səs ustadı Mirza Əbdülla Dəvami, ömrülük dostu böyük muzikant və İrən musiqisinin atası Əbul Həsən Səba, böyük şair Nima Yuşic Təbrizə gəldilər. Amma Təbrizdə Şəhriyarın vətən qürbəti başlamışdı:

Eldən məni qocalıq, azğın salıb, salacaq
İtirdi “Təbrizimi”, uduzdu “Tehranımı”

Onun hisslərini paylaşacaq bir dostu yox idi. Onun dostlarının hamısı ya vaxtsız vəfat etmiş, ya da Şəhriyardan bir təhər ayrılmışdılar. Şəhriyar 30 il çaldığı və yanıqlı səsinə bel bağladığı “Setar”ını da buraxdı:

Sızlayır əhvalıma sübhə qədər tarım mənim
Təkcə tarımdı qara günlərdə dildarım mənim

Çox vəfalı dostlarım vardı, yaman gün gəlcəgin
Tardan özgə qalmamış yar-i vəfadarım mənim
Şəhriyarəm gərçi mən söz mülkünün sultanıyam

Göz yaşından başqa yoxdur dürr-ü şəhvarım mənim⁴¹

O hər şeydən qopmaq və ilahi mə'rifət dənizinə hopmaq əzmində idi. O, əfsanələrdə qalmış mərdlərin xəyalı ilə dərdləşməli qalmışdır:

Dedin bəs vətən də sabiq vətəndir?
Gördün ki, dostun yox hamı düşməndir
Vətəndən qalan bir quru kövşəndir
Ondan da əl çəkib, vaz keçəq, nəbi
Ay qoçaq Nəbi!

Gəlmişdim vətənin edim xidmətin
Özündə də çəkdim qəmli qürbət
Qırırım ürəkdən vətən ülfətin
Cigərə bağılsa, bir piçaq nəbi
Ay qoçaq Nəbi!

Vətəndən doymuşam məni qınama
Dur gedək bu xəlqi artıq sına
Dur görüm! Bu ağac bənzir anama
Telindən qoy qırım bir saçaq nəbi
Ay qoçaq Nəbi

Şəhriyar yenə xəlvətə dalıb Allah ilə razi-niyaz etməyi tərcih etdi.
o mə'nəvi sələflərindən qalma xəttatlıq hünərinə də sahib idi. Altmış yaşlarında Qur`ani-kərimi nəsx xətti ilə yazmağa başladı.

Xətt-u xalından alıb məşqimi Qur'an yazaram
Bu həqiqətlə məni əhli məcaz eyləmişən

O eşik dünyasını daha da kiçiltmək əzmi ilə, heydərbaba dağının ətəyinə sığınıb orada yaşamağı dənəmək üçün kəndə getdi.

Heydərbaba! səni vətən bilmişdim
Vətən deyib baş götürüb gəlmişdim
Səni görüb göz yaşımı silmişdim
Halbu ki, lap qəmli qürbət səndəymiş
Qara zindan, acı şərbət səndəymiş

əvvəl başı məndən istiqbal etdiz

⁴¹ Bu şe'rın tərcüməsi rəhmətli ustad Mübariz Əlizadəyə aiddir.

sondan çönüb işimdə ixlal etdiz
 öz zənnizcə "Ustad"ı iğfal etdiz
 Eybi yoxdur keçər-gedər, ömürdür
 Qış da çıxar, üzü qara kömürdür.

Yenə təbrizə qayıdıb cavanlığında xoşladığı qohumu olan bir qızı gənclik təsəvvürü ilə görməyə, bəlkə də onunla evlənməyə getdi. O qız, artıq yaşlı-başlı bir qadın olmuş, ər-uşaq sahibi idi. O, şəhriyara, qızı ilə evlənməsini təklif edir. Şəhriyar 1332 (1953)-cü ilin yay fəslində "Sarab"da müəllimə işləyən "Əzizə" xanımı görmək üçün oraya yollanır. Oradaca Əzizə ilə evlənməyə qərar verirlər. Murdad ayının 26-da (17 Avqust 1953) evlənir. Əzizə⁴² xanım tamamilə sadə bir qız idi. Onunla heç bir şairanə bağ və əlaqə qura bilməsə də onun evinin çırağını yandırmışdı və Şəhriyara ən keyfiyyətli ləzzət olan "Bala" dadını dadırdırmışdı. Bu evlilikdən "Şəhrizad" adlı Şəhriyarın tam bədəli olan və ona çox bənzəyən bir qız oldu. Şəhriyar artıq Təbrizin "dolan bə dolan" küçələrində qızının əlindən yapışıb, onunla dolanaraq görünürdü. O vaxtdan yadigar qalan şəkillərin çoxunda "Şəhrizad" da ustadın yanında görünür. Bu ailə həyatını isindirən iki uşaq da "Məryəm" və "Hadi" adlarında dünyaya gəldilər. O artıq, qızını da heydrbaba ilə dindirirdi:

Heydərbaba! cıncılı (Məmər) gözəldi
 He bilmirəm qəzald ya qəzəldi
 Gllər onun ayağında xəzəldi
 Dodaqları şirinliqdan şaqqıldar
 Gözəl kəhlik onu grsə qaqqıldar
 Şair, oğlu "hadi"nidə bu sözləri oxuyaraq oxşayardı:

Mənim oğlum hadı di
 Hadi onun adı di
 Meyvələrin dadı di

O dostlarına olan vəfasını uşaqlarında əks etdirdi. O bununla yoldaşlarının yerinin boşluğunu bir az da olsa doldurmaq istəyirdi.⁴³

Ustad bir müddət sonra "Göy məçid"in üz bəzində bir evə daşındı. Daha sonra "Dr. Çayçı Dərbəndi" adlı çuxur bir dərbəntdə olan bir evə yerləşdi. O evin qarşısında bir damı qovzadılar:

Divar ucaldı gün bizə düşmədi
 Zindan qaraldı göz-gözü seçmədi
 Gündüz gözü mənim lampam keçmədi
 Sel də basdı emmiz⁴⁴ dolub göl oldu

⁴² Əzizə Əbdülxalıqi.

⁴³ Rza şəhrizad, Məryəm Mirhadi və sə'dullah xan Hadi.

Çox yazıq ın evi dönüb çöl oldu

Sonunda zəhmət və çətinliklə “məqsudiyə” küçəsində 31 nömrəli bir ev ala bildi:

Ş əhriyarın məqsudiyə zindanın
Otuz bir yaz! oxumuşam kaşı⁴⁵nı

Ustad xalqın istiqbalına cavab olaraq ikinci heydərbabanı yazdı. Heydərbabanın nəşri qadağan olundu. Ancaq daha Ş əhriyar xalqla münasibətini başqa yolla qurmuşdu. O heydərbabanı oxudu və lentə yazdı.

Doldur nəvar⁴⁶ə qoy qala! bir gün bu körpələr
Alqışlasınla zövqilə bizdən qalan səsi
Meğ natis olsa səsdə çəkər inqilab da bax
Azadlıq aldı “Sərdar” ımın qəhrəman səsi

Ş airin səsi ilə heydərbabanın kaseti Ş əhriyar pərəstiş- karlarına daha artıq dad verdi. Bununla da artıq senzura idarəsindən icazə almağa da gərək qalmamışdı və Ş əhriyar bu yolla o yasağı poza bilmişdi:

Türkünün canını almışdı həyasız tağut
Mən həyat aldım ona həqq üçün ehya elədim

1339 (1960)-cı ildə bir gün Azərbaycanın valisi “Əli Dehqan” Ş əhriyarı gəzmək üçün “Ş ahgölü”nə aparır. O, sözlü adama bənzəyirdi. Ş əhriyara deyir:

Neçə gün qabaq şahın qəbulundaydım. Şah heydərbaba üzündən, sizdən çox gileyli idi. Ona xəbər vermişlər ki, siz Türkcə şe'rlər yazırsız.

Ş əhriyar, şah hökumətinin sonuna qədər Türk dilinin dirçəlişi ilə mübarizə aparan sistemi özündən gileyli saxladı.

Şah, İranın milli şairini seçmək istəyirdi. O «Ş ucaəddin Ş əfa» adlı Saray yazıçılarından birini Ş əhriyara göndərir və peyamını-Ş əhriyarı milli şair seçmək istəməsini-ona bildirir. Ş əhriyar bu işlə razılaşmayıb deyir:

Məlik-üş şüəra Bəharı kimsə şe'r ustadı e'lan etməmiş, o özü ustad və Məlik-üş şüəra olduğunu sübut etmişdir. İcazə versəniz milli şairi xalq öz iradəsi ilə seçər.

Saray, «Sadiq Sərməd» adlı bir şairi milli şair e'lan edir və əlbəttə Sərmədi heç kim tanımadı və şe'rini də oxumadı.

Pəhləvi hökumətinin son illərində Mələkə “Fərəh Pəhləvi”, mədəniyyət və incəsənət naziri “Mehridad Pəhlibod”u ustadın evinə göndərir. Şahın arvadı Tehranda Ş əhriyar üçün bir villa almış və Ş əhriyarı Tehrana_o evi təhvil alıb orada yerləşməyə_ dəvət edir. O anda Ş əhriyarın evinin damı süzürdü,

⁴⁴ Evimiz.

⁴⁵ Nömrə Plakı.

⁴⁶ Lent.

xalçanı qatlayıb damcıların töküldüyü yerə bir teşt qoymuşdular. Şəhriyar evi qəbul etməyir və Fərəh Pəhləviyə ağ ır bir cavab yazıb göndərir:

Meyaxanə qarət olunduqdan sonra məni badəyə də'vət etdi
Calanmış yağ ı imamzadəyə nəzr edən kimi.⁴⁷

O bir şe'rdə uzaqgörənliklə, inqilabın baş verəcəyini və hökumətin devriləcəyini xəbər verir. Arif şair Şəhriyarın əsərləri arasında bu kimi uzaqgörənliklərə tez-tez rastlaşmaq mümkündür. O 1346-cı Şəmsi ilində professor "Rüstəm Əliyev" üçün həsr etdiyi bir şe'rində sovet imperiyasının dağılmasını və Marksizmin siyasi hakimiyyətinin sona çatması və'dəsini və xəbərini necə üstüörtülü şəkildə verir:

Bir gün gəli ki, fatəhə bu sağ–sola verrik.

Bu arifanə könlünün ayansında sağ–solun dağılmasından meydana gələn ayrı düşmüş bir xalqın vəziyyətini görür:

Gözüm aydın, görürəm sevgili qardaşlarımı
Basmışam bağ rıma öz doğ ma qarındaşlarımı
Açmışam qolları xəlqimlə üzük həlqəsi tək
Salmışam həlqəyə qiymətli üzük qaşlarımı
Fələkin çərxini sındırmışam əvvəl daşda
Ətəyimdə hələdə saxlamışam daşlarımı
Açmışam qərnimizin bağ ılı qalan yollarını
Təpmişam yüz sənə qürbətdəki yoldaşlarımı
Gedəlim Qafqay(z) uşaqlarını təclil edəlim
Şəhriyarım, dara saqqallarımı, saşlarımı.

O birinci mərhələdə ölkələrin münasibətlərinin yumşama –sından və bu yumşamanın bağ lı qapıların açılmasından söz açır:

İndi bizim dövlətlər də yanlaşır
Getbəgetdə çətinlər asanlaşır
Sülhün yeli əsməyə sahmanlaşır

Bizdə xoruz vəzifəli banlıyaq
Son, görüşmək səhmini səhmanlıyaq

Və sonra:

Bir vaxt oli bu sözlər də sovuşi
Bəşər hami qardaş kimi tovuşi
Onda bizdə qalxızaruq çuvuşı

Ziyarətə gəllik sizin ellərə
İndilikdə qoy yalvaraq yellərə.

⁴⁷میکده چون به باد شد دعوت من به باده کرد
روغن ریخته است کو نذر امامزاده کرد.

İlahi şair, ustad Ş əhriyar məşhur İranşünas Rüstəm Əliyevin partiyadan çıxarılması münasibəti ilə yazdığı şe'rdə, görün necə arxayınlıqla 25 il sonra baş verəcək tarixi hadisəni əyan edir:

Yetişib və'dəsi həqqin, əmin ol! dəm-dəmi dir
Açıla haq qapısı, mat qala Ş eytan Rüstəm.

Aşağıdakı beytdən, şe'rin yazılmasından illərlə sonra "Qarabağ"ın işğalı anlaşılırmı:

"Qarabağı" m çıxıb əldən, "segah"ım qoy "yetim" olsun
İyidlər yurdusa, bir gün ucalsın təbl-u şeypuri

Görün o hələ bizim görmədiyimiz daha nələrə görürdü?

Gün o gündür ki, həq yolun düzlər
Onda biz də düzü-düzə qoşarıq
Ayıranmaz o gün bizi şəmşir
Əbədi vəsl üçün qucaqlaşarıq.

Ustad Ş əhriyar Təbrizdə yaşadığı illər müddətincə Türk ədəbiyyatı tarixində bir qızıl səhifə açdı. Türk dilində, təməlini və mayasını Ş əhriyar təb'i, Ş əhriyar zövqü, Ş əhriyar təcrübəsi, Ş əhriyar elmi təşkil edən şerlər yazdı. Müxtəlif vəznlərdə, çeşidli qəliblərdə, köhnə və yeni səbklərdə, modern məktəb yaradacaq dərəcədə, tarixi əhəmiyyətə malik olan əsərlər yaratdı.

Türki bir çeşmə isə, mən onu dərya elədim,
Bir soyuq mə'rəkəni məhşər-i kübra elədim.
Bir işiltiydi süha ulduzu tək görsənməz
Göz yaşımıla mən onu iqdı sürəyya elədim
Ümidim var ki, bu dərya hələ oqyanus ola,
Ona zamin bu zəminə ki, mühəyya elədim.
Əbədiyyətlə yanaşdım doğula hafiza tay
Ş irazın şah çırağın Təbrizə ehda elədim
Türkünün canını almışdı həyasız tağut
Mən həyat aldım ona həqq üçün ehya elədim.
Qəmə-qədarələr ağzında dil olmuşdu söyüş
Mən sevinc etdim onu, xəncəri xurma elədim
İndi göylərdə gözəl səflə, səfa ilə gəzir
Məncəblərdə üzən ördəyi durna elədim
Bax ki, Heydərbaba əfsanə tək olmuş bir qaf
Mən kiçik bir dağı sərmənzili ənqa elədim
Acı dillərdə şirin Türkü olurdu hənzəl
Mən şirin dillərə qatdım onu həlva elədim
Hər nə qalmışdı keçənlərdən ona bal pətəyi

Əridib mumlu balın şəhdi musəffa elədim

Şəhriyarın türk ədəbiyyatına unudulmaz və təqdirə layiq xidmətlərindən ən başlıcası qadağanlıq qoruğunu pozması idi. Pəhləvi rejimi dövründə Türk yazı dilinin ayaqda qalmasının iki səbəbi olmuşdur:

1. Türkcə dini növhə və mərsiyə kitabları,
2. Şəhriyar.

Çünki şah bu iki qüdrətlə bacara bilmirdi:

Şəhriyarın da əzizim bir tutarlı ahı var
Düşməni əhrimən olsun, tapmaz ahından nicat.

Dini mərsiyə ədəbiyyatı kitablarının xalq arasında geniş və müqayisə edilməz nüfuzu ilə heç qüdrət çala və yarışa bilməzdi, eləcə də Şəhriyarın xalq arasında bir baba kimi sevimliliyi, onunla bütün siyasi qüdrətlərin bir təhər anlaşması və yola gəlməsini gərəkdirirdi. Elə buna görə də Şəhriyarı, "Dilimizin yeganə qorucu mələyi" desək yersiz olmaz:

Şir dir Şəhriyarın şe'ri, əlində şəmşir
Kim deyər mən belə bir şir ilə dəvayə gəlim?

□ HƏSRƏT ƏDƏBİYYATI

Şəhriyarın Heydərbabası Türkiyədə “Əhməd Atəş” tərəfin –dən latın əlifbası ilə və şərhlərlə nəşr edilmişdir. Bakıda ilk dəfə “Həmid Məhəmmədzadə” və sonra “Qulamhüseyn Bigdeli”nin vasitəsilə yayılır. Heydərbaba sovetlərdə bir çox dilə tərcümə olunur:

Nə tək İranda mənim vəlvələ salmış qələmim
Bax ki, Türkiyədə, Qafqazda nə qovğa elədim.
“Heydərbaba”ya Sovet Sosialist Azərbaycan respublikasında yaşayan ən klassik şair_”Əliağa Vahid”⁴⁹_ dən tutmuş ən gənc və novator şairlərə qədər cavab yazdılar. Hər kəs Heydərbabaya nəzirələr yazdı. İrandan, Türkiyədən, İraqdan, Azərbaycandan və ... Şəhriyarın bu harayına hay gəldi:

Səni “Heydərbaba” ol nə’rələriylə çağıranda,
O səfil, darda qalan, tülkü qovan şir bağıranda,
Şeytanın şillağa qalxan qatırı noxta qıranda,
“Babagür–gür” səsin aldım, dedim: Arxamdı inandım,
Arxa durduqda “səhəndim” savalan tək havalandım,
Selə qarşı qovalandım.

“Coşqunun” da qanı daşdı, mənə bir haylı səs oldu
Hər səsiz bir nəfəs oldu.
Bakı dağları da, hay verdi səsə, qıyha ucaldı
O tayın nərələri sanki bu taydan da bac aldı
Qurd acaldıqə qocaldı.

Rahimin nə’rəsi qovzandı deyən toplar atıldı
Sel gəlib nəhrə qatıldı.

⁴⁸ Va?id, bu şe’ri Təbrizə göndərmək istərəm

Qismət mət olaydı bir görüşək Şə’riyar ilə.

Rüstəmin topları səsləndi deyən bumlar açıldı
 Bizə gül-qönçə saçıldı.
 "Qorxma gəldim!" Deyə, səslərdə mənə can dedi qardaş,
 Mənə can-can deyərək, düşməyə qan-qan dedi qardaş.
 (Şəhriyar) söyləmədən gah mənə sultan dedi qardaş,
 Mən də canım çıxır: "Can sənə qurban" dedi qardaş.
 Yaşa oğlan sizə dağ-daş dəli ceyran dedi qardaş
 El sizə qaflan dedi qardaş!
 Dağ sizə aslan dedi qardaş!

Dağlı Heydərbabanın arxası hər yerdə dağ oldu
 Dağa dağlar dayağ oldu.
 Arazım ayna-çırağ qoymada, aydın şəfağ oldu
 O tayın nəğməsi qozandı, ürəklər qulağ oldu
 Yenə qardaş deyərək qaçmada başlar ayağ oldu
 Qaçdı, üzləşdik arazda, yenə gözlər bulağ oldu
 Yenə qəmlər qalağ oldu.
 Yenə qardaş sayığı sözlərimiz bir sayaq oldu
 Vəsl iyin almada, əl çatmadı, eşqim damağ oldu
 Hələlik qəm saralarkən qaralar döndü ağ oldu
 Arazın süd gölü daşdı qayalıqlar da bağ oldu
 Sarı sünbüllərə zülfü içrə orağlar darağ oldu
 Yoncalıqlar yenə bildirçinə yay-yaz yataq oldu
 Gözdə yaşlar çırağ oldu.
 Lalə bitdi yanaq oldu
 Qönçə güldü dodaq oldu
 Nə sol oldu nə sağ oldu.

Elimi arxamı gördükdə, zalım ovçu qısıldı
 Sel kimi zülmü basıldı, zinə arx oldu, kəsildi
 Gül gözündən yaş sildi.

Tor quran ovçu atın qovmada sındı, geri qaldı
 özü getdi, toru qaldı...

Bu cavablar Şəhriyarın əlinə çatır və Şəhriyar onları cavabsız qoymur. İran daxilində şah hökuməti və bə'zi marksist çevrələrdən başqa⁵¹¹, bir çox şairlər də "Heydərbaba" karvanına qoşulurlar.

⁵⁰ Səməd Behrəngi Şəhriyarın "Şeydər baba" əsərini şiddətli tənqid atəşinə tutmuş onun "insan olan xəncər belinə taxmaz" misrasını silahlı mübarizənin inkarı olaraq dəyərləndirmişdir ("Xuşə" curnalı 20 və 26-cı nömrələr, 1347 "Məcmueyə məqalə"⁵¹ Səməd Behrəngi, Şəhriyarın Heydərbaba əsərini şiddətli tənqid atəşinə tutmuş onun "insan olan xəncər belinə taxmaz" misrasını silahlı mübarizənin inkarı olaraq dəyərləndirmişdir. Xuşə jurnalı 20,26-cı No 1347 Məcmueyə Məqalə? a", Səməd Behrəngi, səh. 182 və 300).

“Heydərbaba”ya yüzlərlə nəzirələr yazıldı. Bu nəzirlər ayrıca bir kitabda təhlil edildi.⁵³ Beləliklə Şəhriyar xarici siyasi xidmətlərin diqqət mərkəzində qərar tapdı. Bir gün ona yazılan bir şe’ri Şəhriyarın qohumu olan “Behruz Dövlətabadi” ona çatdırır. Bu mənzum məktub, mədihə yüklü olsa da, onda mülayim bir danlaq və şikayət havası əsirdi:

Özgə çırağına yağ olmağ bəsdir
Doğma ellərimiz qaranlıqdadır
Yanıb–yandırmayaq yadın ocağın
Evimiz soyuqdur qışdır, şaxtadır

O gözəl şəhərdə, əziz diyarda
Şairi coşduran səhnələr çox var
Nisgilləri çoxdur dərdli Təbrizin
Biri sən özünsən əziz Şəhriyar!

Şəhriyar o şe’rə “Səhəndiyyə” ünvanını verdiyi, cananə və şəhriyaranə cavab yazır. Səhəndin dünya görüşü bu şe’ri yazdığı zamanda olan dünya görüşü ilə fərqli idi.⁵⁴ Şəhriyar nəinki İranda yaşayan xalqları, bəlkə Şəhriyara dar gələn bu dünyanın hər dilli, hər dinli, hər boyalı, hər yerli insanını yad görmürdü və nəiniki bütün İranlıların, bəlkə bütün insanların fikrinə və ehsasına xitab və müraciət edə bilən bir şair idi. Onun milliyyət haqqında məxsus geniş görüşləri və nəzəriyyələri var idi. Şəhriyar Bulud Qərəçorlu “səhənd”in bu hörmətli ancaq müəyyən dərəcədə ağır sözlər daşıyan məktubuna dədə cavabı verir:

Dedin: Azər elinin bir yaralı nisgilyəm mən
Nisgil olsamdım gülüm bir əbədi sevgiliyəm mən
El⁵⁵ məni atsada öz güllərimin bülbülüyəm mən
Elimin farsıcada dərdini söylər diliyəm mən
Din⁵⁶ doğru nə qaranlıq isə el məş’əliyəm mən
Əbədiyyət gülüyəm mən.
Nisgil ol çərçiyə qalsın ki, cəvahir nədi qanmır
Mədəniyyət dəbin eyilir bədəviyyət bir usanmır
Gün gedir, az qala batsın gecəsindən bir oyanmır

⁵³ “Yadi əz heydərbaba; Nusrətulla Fəthi.

A

⁵⁴ Səhənd, Şəhriyarla, nisbətən uzun müddətli əlaqəsi və münasibətli nəticəsində ömrünün axırlarında keçmişlə təmamən fərqli bir insan idi. O arif və ilahi bir şair olaraq öldü (ölüdürüldü?)

⁵⁵ Bir neçə nüsxədə “el” kəlməsi “yad” sözü ilə təhrif edilmiş və misranın mə’nası tərs devrilmişdir.

⁵⁶ Bu misradakı “Din” kəlməsində bə’zilər tərəfindən təhrif edilmiş, “Din” qorxusundan, onun yerinə “haq” kəlməsi qoyulmuşdur.

Bir öz əhvalına yanmır,
Atar insanlığı amma yalan ənsabi atanmaz
Fitnə qovzanmasa bir gün gecə asudə yatanmaz
Başı başlarə qatanmaz

Amma məndən sarı sən arxayın ol şanlı səhəndim,
Dəli ceyranlı səhəndim
Mən daha ərş-i əla kölgəsi tək başda tacım var
əldə firovna qənim bir ağ acım var
hərəcmi yox fərəcim var
Mən "Əli"⁵⁷ oğluyam azadələrin mərəd-i muradi
O qaranlıqlara məş'əl
O işıqlıqlara hadi
Həqqə-imanə munadi
Başda sınımaz sipərim əldə kütəlməz qılıcım var

Kaş ki, bu şe'ri də oxuya bilib anlamaq üçün bütün insan oğulları Azərbaycan Türkcəsini öyrənsəydilər.

O bu "Manifest" əhəmiyyətli şah əsərində Millətçiliyin də hüdudunu tə'yin edir:

Dərdimiz sanma ki, bir Təbriz –u Tehrandır əzizim
Ya ki, biz Türkə cəhənnəm olan İrandır əzizim
Yox bu din da'vasıdır dünya tilit qandır əzizim
Türk ola – Fars, ola düzlük daha talandır əzizim
Biz atan dindi, atan da bizi imandır əzizim
Samiri mürtəd edib hər nə müsəlmanır əzizim
Ümmətin harunu mən tək lələ-giryandır əzizim
Hər tərəfdən qılıc endirsələ, qalxandır əzizim
Bir bizim dərmanımız musiy-i imrandır əzizim
Gələcək, şübhəsi yox ayey-i Qur'andır əzizim
O, hamı dərdlərə dərmandır əzizim

Azərbaycandakı dövrü siyasi hakimiyyətin iradəsi ilə Şəhriyarın şe'rlərində müəyyən təhriflər e'mal edilir. Onun şe'rinə əl apararaq çap etmək imkanını əldə edə bilənlər, Şəhriyarın bə'zi siyasi və dini nəzəriyyələrini nəinki başqalaşdırır bəlkə əksini quraşdırırlar:

"Qafqaz qayıdıb dönmədi öz kəc mədarından" misrasındakı "kəc" kəlməsinin yerinə "düz" kəlməsini qoymağa bəlkə də məcbur qalırlar. Şairin bə'zi həssas şe'rləri təhriflə, tam əks məfhumu daşıyaraq tərcümə olunurdu.⁵⁸

⁵⁷ Adını çəkdiyimiz nüsxələrdə bu misrada təhrifə mə'ruz qalmış və"Əli" yerinə "elin" qoyulmuşdur.

⁵⁸ Hörmətli şair "Fikrət Sadiq"a başdan başa təhrifli sətiri tərcüməsi verilib şe'rə çevrilmiş –bir mətnin tərcüməsindən daha çox başqa bir şe'rə dönüşən– məşhur "Azərbaycan" şe'ri o cümlədənədir.

“Mən Əli oğluyam azadələrin mərd–i muradi” misrası “mən elin oğluyam...” kimi təhrif olundu. O illərdə məşhur İranşünas rəhmətlik Rüstəm Əliyev “səhənd”in vasitəsilə Ş əhriyarla dəfələrlə görüşür və bu görüşmələrin məhsulu dəyərli və tarixi şe’rlər olur.

...Beləliklə uzun–uzadı təhlillər və risalələrin yazılmasını tələb edən tarixi bir dövr yaranır:

Həsərət ədəbiyyatı dövrü.

“Allah mənə endirdiyi hər bir verginin bədəlini bir əzizimlə dəyişdirmişdir” deyən Ş əhriyarın səhəndiyyəsinə qarşılıq “Əzizə”si əlindən alınır. Tehrandakı son müvəqqəti iqaməti günlərində Əzizə xanım beyin xərçəngi (kansər) xəstəliyi ilə dünyadan gedir və Tehranda torpağa tapşılır.

Nə zərif bir gəlin Əzizə səni
Mənə layiq Tarı yaratmışdı
Bir zərif ruhə bir zərif cismi
İzdivac qüdrətilə qatmışdı.
Adı batmış əcəl gələndə bizə
Mən ayım çıxdı, gün də batmışdı
Səralıb gün, şəfəq də qan çanağın
Qorxudan titrədib, calatmışdı
Qara bayquş, çalanda ağ quşumu
Zə’fəran tək məni saratmışdı
Kor qəza öz yolun genəldəndə
Çarənin yolların daraltmışdı
Nə qədər ovdum açmadın gözüvü
Göz sükut–i əbədlə yatmışdı
O ala göz oyanmadı, ki, mənim
Bəxtimi min kərə oyatmışdı
Sən nə yaxşı eşitmədin, balalar
Ana vay naləsin ucaltmışdı
Səni verdim “Beheşt–i Zəhra”yə
Mənə movla əlin uzatmışdı
Qırxa sən yetmədin, cavan getdin
Mən gedəydim ki, yeddin altmışdı
Qoca vaxtımda bu qarə bəxtim
Məni qul tək bəlayə satmışdı.

Ş əhriyar ömrünün sonunadək yaşamaq əzmi ilə əli boş, üç anasız uşağını qoltuğuna vurub Təbrizə qayıdır.

...”Getdi, mənim həyatımı vurdu daşa, çıxdı başa!”

O ömrünün sonuna qədər Əzizə xanıma əzadar qaldı:

Dərdin olmuş mənə bir səmmlı xəncər yarası
Fikrə getdkcə, yaram günbəgün artıq eşilir
Göz yaşım qanla qarışmış, ürəyim göynəmədə

Bir biləydin içərimdə nə çibanlar deşilir

Onun xəyalı ilə danışar və yaşardı:

Sən yarımın qasidisən,
Əyləş sənə çay demişəm
Xəyalını göndəribdir
Bəs ki, mən ax-vay demişəm
Ax! Gecələr yatmamışam
Mən sənə lay-lay demişəm
Səndən sora, həyata mən
Ş irindisə, zay demişəm
Sənin gün tək batmağ ıvı
Ay batana tay demişəm
Gah toyuvu yadə salıb
Mən dəli, nay-nay demişəm
Sonra yenə yasa batıb
Ağ ları, hay-hay demişəm

□ HƏYATININ SON İLLƏRİ

İlk şe'rini Allah qorxusuna həsr edən şair, islami bir inqilab ın ölkədə baş verməsindən sevincək, ömrünün son on ilini bu inqilabın armanlarına həsr etdi:

Qoy bu inqilab sel kimi axsın

Göy guruldasin, ildırım şaxsın.
Mustəz'əfin qoy, həqqə çatarkən
İslam baydağın, dağlara taxsın.
Məzlumun ahı, qoy alov çəkib
Zülmü rişədən, yandırıb yaxsın.
Allah süfrəsi, açıq olarmı
Bir iddə yesin, bir iddə baxsın?

İslam inqilabı ədəbiyyatının ən parlaq nümunələrini yaradan Şəhriyar, hər hansı bir ictimai məsələyə və siyasi hadisəyə münasibətsiz qalmadı. İranın İraq təcavüzünə qarşı apardığı müdafiəyə, müharibə şəhidlərinə, şəhid ailələrinə, inqilab rəhbərinə və bu kimi mövzulara şe'rlər və mənzumələr qoşdu. Ustad ömrünün bu son on ilində artıq təklidən çıxmış, xalq sıralarına, gənclərin toplantılarına, səfərbərlərin cəbhəyə e'zam mərasimlərinə gedirdi. O, artıq radio, televiziyadan, mətbuatdan çəkinmirdi. Bir çox gedişat onun meylincə hərəkət edirdi. Əlbəttə tənqid etdiyi mövzularda olurdu. O, islam inqilabına, kəmiyyət e'tibarı ilə gənc şairlərin hamısından daha çox şe'r həsr etdi və 300 səhifəlik bir divan yaratdı.⁵⁹

□ ŞƏHRİYARIN ME'RACI

Bu qaranlıq gecələrdə qapımız pis döyülür

⁵⁹ Farsca və Türkcə divanı ilk dəftəri 1363 (1984) "Nəğ me haye xun'ad ilə, ikinci dəftəri 1365 (1986) də "Enqelab-e Eslami dər şe'r-e Şəhriyar" adıyla və ən mükəmməl divanı 1372 (1993) də "Şəhriyar və Enqelab-e Eslami" adıyla "Əsğər Fərdi"nin tərtibi və məqəddimələrilə nəşr edilmişdir.

Nə bilim, bəlkə əcəldir, dayanıb can apara
Anama söyləyin oğlun yıxılıb səngərdə
Tellərin bas yarama, qoyma məni qan apara.

1366-cı ilin Azər ayının 19-unda (1987/10 dekabr) xronik bronxit xəstəliyi nəticəsində üç gün evdə yatdıqdan sonra xəstəxanaya aparıldı. Altı ay Təbrizin "İmam Xumeyni" adına xəstəxanada və qızı Şəhrizadın evində yatdıqdan sonra o dövrün, prezidentinin himməti ilə Tehranın ən mö'təbər xəstəxanası olan "Mehr" xəstəxanasına köçürüdü. Həkimlər onu 9 ay saxlaya bildilər. 1367-ci ilin Şəhrivər ayının 27-si (1988./18 sentyabr) səhər azan çağı Ustad dünyasını dəyişdi.

Yorulmuşam bu dünyadan doymuşam
Bir ataydım bu küllüyün daşını.

Ustad xəstə yatarkən dəfələrlə xəstəxanada ziyarətinə gedən ölkə Prezidenti Ayətullah Xamənei, xəstəxanaya gedib cənazəni müşayiət etdi. Şəhriyarın cəsədi xüsusi təyyarədə ölkə məqamları və ziyalılarının müşayiətilə Təbrizə gətirildi. Bə'zi hazırlıqlar üçün iki gün saxlanıldıqdan sonra Təbrizin tarixi qəbristanı "Məqbərət-üş şüəra"da Xaqani, Hümam, Qətran, Xətib ... kimi şairlərin torpağına tapşırıldı.

□ BU NÜSXƏ

Ustad Şəhriyarın Azərbaycan Türkcəsi ilə divanı, öz həyatında ilk dəfə 1360-cı ildə (1981) ilkin müəllimim, Təbrizli şair və hörmətli ədəbiyyatşünas “Yəhya Şeyda”nın redaktorluğu ilə nəşr edilmişdir.⁶⁰ Şəhriyarın xəstəxanada yatdığı günlər, qabaqkı nüsxədən daha çox şe’rləri ehtiva edən başqa bir məcmuə, professor Həmid Məhəmmədzadənin redaktorluğu ilə nəşr olundu. Bu nüsxə çapa hazır olduqdan sonra, Ustad Şəhriyarın başqa bir şe’r deməməsi üçün, həqiqi mə’nada külliyyat ola bilərkən, kitabın ünvanı “külliyyat” olsa da şairin bütün şe’rləri ona daxil edilməmişdir. Bundan əlavə divandakı şe’rlər aşağı-yuxarı keçmiş təhriflərlə verilmişdir.⁶¹ Keçmiş nüsxələri nəşrə hazırlayan möhtərəm şəxslərin zəhmətlərini təqdir edərək bununla da hazır ki, nüsxənin haqqında bə’zi bilgilər verilir.

- Şəhriyarın vəfatından illərin keçməsindən sonra, keçmiş nüsxəyə–dəfələrlə nəşr edilməsinə baxmayaraq–bir çox şe’rin qeyd edilməməsi və müxtəlif fürsətlərdə xatırlatmış olduğumuz səhvlərin düzəldilməməsi üçün mükəmməl bir divanın hazırlanıb nəşr edilməsi zərurəti daimən hiss olunurdu. Ustad Şəhriyarın bütün şe’rlərini elim surətdə və şəhriyarşünaslıq mütaliələrinə xam material olaraq şe’rlərin doğru və dəqiq şərhi ilə birlikdə hazırlanan bir külliyyatın nəşr edilməsi ən vacib iş kimi göz önündə dururdu. 1371–ci ildə (1990) ustadın vəfatının 4–cü ildönümü münasibəti ilə keçirilən beynəlxalq konqreslə eyni zamanda bizim hazırladığımız “Külliyyat–i Türki–yi Şəhriyar”, keçmiş son nüsxəyə nisbətən 432 misra əlavə şe’rlər və hər bir şe’r üçün qısa mə’lumat və izahlarla konqresə çatdırılması üçün təcili şəkildə bir neçə gün müddətində nəşr edildi. Ancaq bu kitabda da müəyyən səhvlər, nöqsanlar və çap qüsurları var idi. Ustadın vəfatının 5–ci ildönümü mərasimi üçün keçmiş nüsxənin ikinci çapı, bir çox xətalərin düzəldilməsi və bə’zi şe’rlərin artırılması ilə nəşr edildi. Hazırkı nəşr (adı çəkilən nüsxənin 3–cü nəşri) hələ İran daxilində yayılmaqdan öncə, latın əlifbası ilə xaricdəki dildaşlarımız üçün daha artıq əlavə edilmiş şe’rlərlər, izahlar və oxuduğunuz təfəssilatlı müqəddimə ilə birlikdə verilir. Bu nüsxə, şairin ana dilində yazılmış bütün şe’rlərinin daxil olduğunu və bu divanda verilməyən başqa heç bir şe’rin olmadığını iddia edən bir nüsxədir. Bu nüsxədə texniki səhvlər və hərf yığma xətalərinin olmasını indidən e’tiraf edirik.
- Müasir poetik mətnin tənqidi və intiqadi mətn kimi hazırlanması, filologiya və ədəbiyyat aləmində metodoloji bir üslub qazana və yarada bilməmişdir. Klassik metod ilə əldə hər hansı bir müasir texnoloji imkanların olmadığı üçün, ədəbi mətnin və bir şairin şe’r divanının intiqadi mətni, yalnız müxtəlif əlyazma nüsxələrinin müqayisə və müqabiləsi vəsiləsi ilə tərtiblənmə bilər. Ancaq günümüzdə müasir ədəbi əsərlərin intiqadi mətninin

⁶⁰ Redaktor bu dəftərdə verilən şe’rlərin yazılması münasibəti barədə, bir müddət Şəhriyarın xidmətində hazır olmuş, ancaq son 15 ildə Ustadı heç görməmiş bir həvəskarın qeydləri və dediyi sözlərə əsasən izahlar və şərhlər əlavə etmişdir, ancaq o qeydlərin saxta və guraşdırma olduğunu sonralar başa düşən möhtərəm redaktor, müstəqil bir məqalədə o xatirələrin doğru olmadığını təfəssilatla qeyd etmişdir.

⁶¹ Bu tə’riflər barədə “Yol” məcəlləsində ? min Sədiqinin qələmi ilə (Ay buluddan çıxıb qaş–göz atanda) və “əsgər Fərdi”nin (Sükut pozularsa) adlı məqalələrinə baxa bilərsiniz.

hazırlanmasında, əsərin müxtəlif variantlarının tutuşdurulması və qarşılaşdırılması üçün yazılı mətn və nüsxələrdən əlavə, film və səs lentisi kimi ayrı-ayrı eşidili və görülmə vasitələrindən də faydalanmaq, ayrıca modern və müasir intiqadi mətn tərtibləməsində mühüm vasitələr kimi xidmətə alına bilər. Bu gün divanını hazırlayarkən aramızda olmayan müasir bir şairin şe'rlərini, müxtəlif rəvayətlər və çeşidli qeydlərdən öyrənmə bilərik. Məsələn şairin bir şe'rinin müəyyən bir variantı, şairin öz əli ilə maşınka və kompyuter ilə düzülüb və eyni şe'rın bə'zi fərqliliklərlə əlyazma nüsxəsi ola bilər. Eyni mətn başqa bir zamanda şairin səsi ilə məsələn, bir radio verilişində lentə yazılmış, dəyişikliklərlə mövcud ola bilər və həmçinin şair bir poeziya gecəsində həmin şəri başqa bir dəyişdirmələrlə oxumuş və yenə başqa bir zamanda televiziya çəkilişindən əldə qalan filmdə, video kassetdə, digital video kassetlərində və... başqa bir şəkildə oxumuş ola bilər. Bununla da müasir intiqadi mətn metodologiyasında əlimzdə müxtəlif dövrlərdə, müxtəlif katiblərin qələmi ilə yazılmış əlyazma nüsxələrindən əlavə başqa-başqa formalardakı dəyişik nüsxələr də əsas alına bilər. Texnologiya çağı olan əsrimizdə klassik tənqidi mətn metodologiyaya əlavə, müasir ədəbi əsərlərin tədqiqi və tərtibi üçün müasir imkanlara və şəraitə uyğun elmi metodlar hazırlanmalıdır.

Bizim hazırladığımız, toplayıb, redaktə, təshih və tərtib etdiyimiz Şəhriyarın Azərbaycan Türkcəsi ilə yazılmış şe'rlər külliyyatı, intiqadi mətn tərtibində yeni bir üslub və metod nümunəsi kimi ədəbiyyatşünaslıq sahəsinə təqdim edilməsi ilə eyni zamanda ustadın ən mükəmməl, ən son rəvayətli, ən çox dayanıqlı və sənədli, müasir üsul ilə hazırlanmış və hər cürə gələcəkdəki intiqadi mətn tərtib etmək ehtiyacını qarayan bir tədbirdir.

Bizim əlimizdə mövcud olan qaynaqlar xeyli müxtəlif və dəyişik yazılı, səsli və görüntülü nüsxələrdən ibarətdir. Ustad ömrünün son aylarına qədər şerlərində dəyişiklik aparmış əsərlərinin dönə-dönə islah etmiş, artırıb-əksiltmişdir. Bizim əlimizdə olan ustadın yazdığı şerinin ən ilkin ilham izlərindən ibarət qaralamalardan başlayaraq, bəzən altıncı dəfə yazılmış nüsxələr və dəfələrlə ədəbi tədbirlərdə, şe'rgecələrində, radio verilişlərində və televiziya çəkilişlərində oxunmuş əsərlər və mətnlərdir. Biz bu dəyişiklikləri, ümumiyyətlə xronoloji məntiqlə e'mal edib bu nüsxəni tərtib etmişik.

- Başqa nüsxədə sayı az görünən şe'rın yaradılış və yazılış tarixlərinin miqdarını artırma bilmiş və dəqiqləşdirə bilmişik. Bununla da Şəhriyarı öyrənmək istəyənlər üçün, şairin poe-xronoloji araşdırılmasına material sunulmuşdur.
- Bu nüsxədə şerinin yazılması barədə əlavə mə'lumatın verilməsinə və keçmişdəkilərin deyimi ilə (şe'n-i nüzul) yazılmasına böyük diqqət göstərilmiş və adi oxucunun ehtiyacı olacaq ölçüdə təqribən hər şe'rın altında və haşiyəsində o şe'rın yazılmasına dair mə'lumat və şe'rın yaxşı anlaşılmasına yardım edəcək bilgilər, şərhlər və izahlar verilmişdir. Bu mə'lumatın hamısı 13 il boyunca ustadın öz ağzından eşitdiyimiz xatirlər və notlarımızdan dərlənib alınmışdır.
- Ədəbi üslubla yazılmasına cəhd göstərilmiş və qeyri-folklorik xarakter daşıyan şe'rlərin diqqəti müasir yazılış qaydalarına uyğunlaşdırılması və düzgün tələffüz edilməsində tə'sirli imla düzəlişləri də əlavə sə'ylərdəndir.
- Bu nüsxədə keçmiş bütün mətnlərdə bilərəkdən və bilməyərəkdən yol verilmiş təhriflər düzəldilib, Şəhriyarın öz dilindən və qələmindən qoparılan ən doğru mətn təqdim edilmişdir.

Ş əhriyarın Azərbaycan Türkcəsi ilə yazdığı şeirlərin kəmiyyət nöqtə-yi nəzərindən farsca yazdığı əsərlərlə müqayisə edilə bilməyəcək dərəcədə xeyli az olduğu üçün, ana dilimizdə olan yadigar qalan bir misra, hətta bir kəlmə belə tarixi əhəmiyyətə malikdir. Buna baxmayaraq keçmiş nüsxələrdə bir kəlməsi belə qiymətli, qənimət və əhəmiyyətli olan yüzlərcə misra şe'r, atılmış, həzf edilmiş və divanda zəbt edilməmişdir. Bu böyük xəyanət, zamanında tə'sirsizləşdirilib, Ustaddan Azərbaycan dilində qalan istər yazılı, istərsə də şifahi hər bir mənsur və mənzum əsəri son kəlməsinədək toplanıb mənzum əsərlərin hamısı bu kitaba daxil edilmişdir. Bu divanda birinci dəfə çap edilən şeirlər də mövcuddur.

Bu nsxəyə, keçmiş son nsxədən, 620 misra' daha artıq şe'r daxildir.

- Bu müqəddimə yalnız Ş əhriyarın həyatı barədə ixtisarla yazılmışdır. Ş əhriyarşünaslığa aid olan daha mükəmməl şərhələr, xatirələr, rə'ylər, təhlillər və bilgilər, Ustadla aparılan müxtəlif müsahibələr, şairin çıxışları və nitqləri, farsca (Ş əhriyarın fars dilində yaradıcılığı və həyatı barədə) – Türkcə isə (Ş əhriyarın Azərbaycan Türkcəsi ilə yaradıcılığı və tərcümeyi halı haqqında) bu qələmlə yazılmış olan iri həcmli kitablarda verilmişdir.⁶²

⁶² “Ş əhriyarlı illərimi düşünərkən” kitabı.